

Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok
Sajóivánka helynevei körében

2025. január

Tartalom

Bevezetés	2
1. Sajóivánka helynevei	4
1.1. Sajóivánka településről	4
1.2. A helynévgyűjtés menete	6
1.3. A névanyag adatolásának sajátosságai	7
2. Kognitív névtudomány	8
3. A névbokrosodás	13
3.1. A névbokrosodás meghatározása, kutatási előzmények	13
3.2. Névbokrok Sajóivánka névanyagában	16
3.3. Egyedi nevek	23
4. A szinonim helynevek	24
4.1. A helynévi szinonímia meghatározása	24
4.2. Szinonim nevek a sajóivánkai névanyagban	28
5. Összegzés	35
Irodalom	xx

Bevezetés

A helynevek sajátos nyelvi elemek, melyek a tér egy adott pontját vagy részét jelölik meg egyedileg. Vizsgálatuk révén feltárható, hogy hogyan képezik le a beszélők, a névadók a körülöttük lévő teret. A névkutatás ezeknek a nyelvi elemeknek elsősorban a nyelvi elemzésével foglalkozik: a nevek etimológiáját, a nevek szerkezeti felépítését, a névadás során működtetett szóalkotási módokat, a nevek használatának körülményeit stb. igyekszik feltárni, s ezek alapján általában véve a nyelvek, nyelvterületek névadási és névhasználati szokásait is igyekszik jellemezni. A (történeti) nevek révén ugyanakkor a régebbi korok névhasználóinak világképe, nyelvi és etnikai viszonyai is vizsgálhatók. A helynevek épp ezért számos tudományterület számára fontos forrásanyagnak tekinthetők, de ezen túl kialakult egy sajátos tudományterület is, a névkutatás (onomasztika) a nevek vizsgálatára.

Ehhez elengedhetetlen, hogy megfelelő mennyiségű helynévi adat álljon a névkutatók rendelkezésére. A helynévgyűjtés Európa országaiban jórészt a 19. században megindult, kezdetben a történeti adatokra koncentrálva, majd — főként a 20. század folyamán — az élőnyelvi névanyag gyűjtése is megkezdődött. Magyarországon ez határozott programmá az 1960-as években vált, amely azonban nem volt teljesen sikeres: nem sikerült az ország teljes területén összegyűjteni a helynévanyagot és megjelentetni a névtárakat. Az 1980-as évek közepétől azután lendületét veszítette, majd lényegében elakadt ez a program (vö. mindehhez HOFFMANN 2003: 57–75).

A helynévgyűjtés az elmúlt években kapott újabb lendületet: a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával a Debreceni Egyetemen induló Magyar Nemzeti Helynévtár Program révén. Ennek célja, hogy a teljes magyar nyelvterület helyneveit összegyűjtse és dokumentálja. Hogy ez megvalósítható legyen, az egyetemi oktatók és kutatók mellett egyetemi hallgatók is részt vesznek a települések helyneveinek a felgyűjtésében.¹

Ehhez a programhoz kapcsolódik az én munkám is. A programba bekapcsolódva egy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei kistelepülés, Sajóivánka teljes helynévanyagának a felgyűjtésére, illetve szótári feldolgozására vállalkoztam. Majd ennek a névanyagnak az elemzésével foglalkoztam, melynek során fő szempontként a helyneveknek a névalkotó szerepét és a helynévi szinonímia jelenségét elemeztem a település helynévállományán belül. Mindehhez a névkutatásban még viszonylag újnak számító, ám nagy potenciállal bíró kognitív keretet alkalmaztam. Dolgozatomban ennek a munkának az eredményeit adom közre.

¹ A program bemutatása a <https://mnhp.unideb.hu/> oldalon található.

A dolgozat négy nagyobb részből áll. Elsőként a választott településről adok egy rövid összefoglalást. Ezt a felhasznált források és a gyűjtés menetének a rövid bemutatása követi. Itt szólok a névanyag adatolásának sajátosságairól is, ez ugyanis meghatározó az adatok értelmezése, illetve elemzése szempontjából. Maga a szótár — mivel önmagában is terjedelmes — a mellékletben kapott helyet. A szócikkek elkészítésekor a Magyar Nemzeti Helynévtár elveire támaszkodtam.

Minthogy a dolgozat elméleti kerete a kognitív közelítésmód, ezért a második fejezetben ennek alapvető elveit tekintem át, röviden utalva az eddigi eredményekre, illetve, hogy hogyan illeszkedik a saját elemzésem a korábbi kutatásokhoz. Ebben a fejezetben bemutatom azt is, hogy miként reprezentálódnak a tulajdonnevek a nyelvi hálózatban, ezáltal megalapozva a következő elemzéseket.

Ezt követően pedig két jelenséget vizsgálok meg a sajátiváinkai névanyagra támaszkodva. A harmadik fejezetben a helynévi anyag létrejöttében jelentős szerepet játszó névbokrosodás jelenségével foglalkozom. Ezzel feltárható, hogy a helyneveket hogyan használják fel a település további helyneveinek létrehozásában. A vizsgálat révén ugyanakkor a névbokrosodás jelensége kapcsán általánosabb következtetések is megfogalmazhatók, illetve a korábbi szakmunkák megállapításai is pontosíthatók, különösen ha a kognitív névkutatás eredményeire is tekintettel vagyunk. A névállomány másik, jellemzően nagyobbik része ugyanakkor nem alkot névbokrot, s érdemes ezeket is megvizsgálni, ezért röviden kitérek a település ún. „egyedi neveinek” sajátosságaira is.

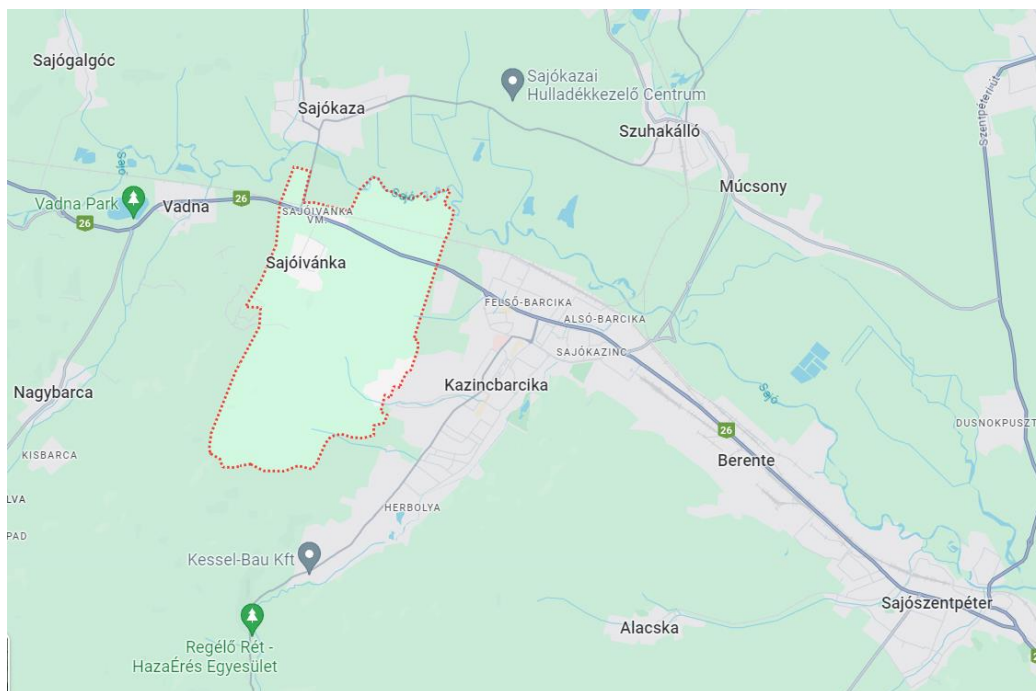
A névbokrosodás mellett, azzal részben átfedően az egy helyet megjelölő szinonim variánsok vizsgálata is tanulságos a névrendszer szempontjából, erre a szempontra is kitérek ezért a dolgozat negyedik fejezetében. A többnevűség, illetve a szinonímia kapcsán számos vitatott részkérdés van a névkutatásban, azon belül is a helynévkutatásban (a szinonímia meghatározása, típusai stb.). Ezek kapcsán is új eredményeket hozhat egy új átfogó nyelvléírási keretben való értelmezés.

Végül egy rövid összegző fejezetben tekintem át a legfontosabb eredményeim, hangsúlyozva a kognitív szemléletmód hozadékait. Emellett a kutatás további lehetséges irányaira, további terveimre is kitérek.

1. Sajóivánka helynevei

1.1. Sajóivánka településről

Sajóivánka egy kistelepülés Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében, a Kazincbarcikai járásban, területe 10,23 km², 584 fő lakja (2024).

A falu több mint 800 éves, első írásos említése 1222-ben *Iván* formában az Árpád-korból való, később a név *-i* képzővel, majd *-ka* képzővel bővült; a 18. század elejétől *Sajó* előtaggal is használják (hogya a közeli Borsodivánkától elkülönítsék).

A lakott falurész helye a történelem folyamán változott: először a Sajó folyó partjához nagyon közel helyezkedett el, ez az Egri vár elfoglalása után lakatlanná vált, később az Előhegy lábánál szerveződött újra a település. Az első településhely elhagyását az adatközlőim egy része a Sajó folyó (rendszeres) áradásával magyarázták, amiért az őseik észszerűbbnek látták lejjebb költöztetni a települést a ma is lakott területre. Az első katonai térkép szerint „a település domboldalba települt halmazos szerkezeti képet mutat” (TelarcKk. 11). A település napjainkban is őrzi az évszázadok óta kialakult szerkezetét.

(forrás: Tel.arc. Kk. 13)

A település ma magában foglalja a 18. századig önálló birtokként szereplő Harnócpusztát is. Az egykori Árpád-kori Harnóc település a kelet felől volt szomszédos Sajóivánkával, ma a keleti határt alkotja. Helynevei szervesen beépültek a település névanyagába.

Több birtokosa is volt a viszonylag nagy határú falunak, a 16. században a Putnoki és Lorántffy családok birtokolták. Emellett bizonyos birtokrészek királyi területek voltak, így a király is birtokosa volt, s ezeket a részeket a putnoki várhoz csatolták, és a putnoki várkapitányok igazgatták. A Lorántffy család még a 17. században is birtokos volt, majd a Rákócziakkal való rokonság révén Rákóczi birtok lett a település. Emellett az Orlay család is birtokot szerzett itt. Ezt követően a 18. században a Radvánszky család birtokába került (vö. KLEIN-PÉCHY 1939: 121–122).

A település előnyös elhelyezkedésű, vízparton fekszik, rengeteg erdő és jó talajminőségű terület veszi körbe. A falu egész területe a mai napig bővelkedik a gazdag termőtalajban, így Sajóivánkán rengeteg szőlős terület és különböző zöldségekkel bevetett föld található. Vályi András 18. századi leírása szerint: „fekszik a’ Sz. Péteri járásban, Bánhorvátnak filiája, fölgye termékeny, legelője elég, fája tűzre, és épületre, szőleje jó, malma alkalmas” (1796–99). „Az országút mellett kiterjedt gazdaságot és korcsmát figyelhetünk meg. A Várhegy dél-nyugati oldalán és a Gomboson nagy kiterjedt szőlő kultúra és a hozzá kapcsolódó feldolgozó tároló funkciókat kiszolgáló pincesor látványa határozza meg a táj képét. A domb lábánál szántók, az országút északi oldalán legelők terülnek el.” (TelarcKk. 11). A településen a 20. században emellett fontos szerepet játszott a szénbányászat (IZSÓ 2011: 78), valamint a homokbányászat. Bár mára ezek a bányák már nem működnek, de a helyük és nyomaik a mai napig fellelhetőek.

Sajóivánka és Vadna területén húzódik a Várhegy, ezen található az Árpád-kori vadnai vár nyomai, melyet feltehetően a Sajó túloldalán épült galgóczi vár ellenében emeltek, majd a 14. században felhagyták (vö. <https://varlexikon.hu/sajoivanka>). A vadnai várhoz tartozhatott, s előretolt őrhelyként szolgálhatott a hegygerinc keleti végében, már Sajóivánka területén, az Előhegyen, közvetlenül a falu fölötti magaslaton talált erődítés, melynek nyomaira sajóivánkai várként utalnak, s melynek környezetét a 19. században Pesty Frigyes gyűjtésében *Párkány-oldal*-ként említik, illetve az 1886-os kataszteri térképen is szerepel *Párkány-tető* néven.

Sajóivánka és a Várhegy (forrás: TelarcKk. 6)

1.2. A helynévgyűjtés menete

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program elveinek megfelelően a települések névanyagának egybeállításakor mind az élőnyelvi, mind a történeti névanyagot fel kell dolgozni.

A gyűjtés az adott településről esetlegesen korábban készült névtárak, feldolgozó munkák feltérképezésével és feldolgozásával, illetve a területről rendelkezésre álló katonai és kataszteri térképek feldolgozásával kezdődik. Sajóivánkáról a Pesty Frigyes-féle 19. századi névösszeíráson túl későbbi névtár és feldolgozó munka sajnos nem állt rendelkezésre. Így a Pesty-féle névanyag és a digitálisan elérhető, illetve a levéltárakban fellelhető történeti térképek segítségével állítottam össze egy, a további gyűjtést megalapozó adattárat. Minthogy a település neve évszázadokon keresztül megegyezett a közeli Borsodivánka említésével (mindkettőt röviden *Ivánká*-nak hívták), így nem meglepő, hogy a középkori adatok kapcsán a történeti szakmunkákban keveredés figyelhető meg, ennek tisztázása érdekében oklevelek fotómásolatait is feldolgoztam, hogy egyértelműen elkülöníthetők legyenek a településnévi említések.

Az élőnyelvi gyűjtés 2023–2024-ben zajlott, nyolc adatközlő (három nő és öt férfi) bevonásával (életkoruk: 34, 36, 45, 59, 59, 61, 72 és 74 év). Az interjúalanyokkal saját otthonaikban folytattam le a körülbelül 1-1 órás beszélgetéseket, öt adatközlővel külön-külön, illetve készült egy csoportos interjú is három résztvevővel. Ennek során arra kértem őket, hogy a településről kinyomtatott Google-térképek (egy a belterületről, egy a teljes településről, mindkettő A/3-as méretben) segítségével gondolatban járják körül a településüket, és minden egyes helynek mondják el a nevét, illetve mondják el azt is, amit tudni érdemes róluk, többek között azt is, hogy mi volt a névadás motivációja. A rávezető kérdések után mindegyik adatközlőm megértette a feladatot, és további kérdések nélkül végighaladt a településen gondolatban, megadva a helyek neveit, illetve sok esetben magyarázatokat is adtak, valamint történeteket is meséltek hozzájuk. Az interjúk hanganyagát az adatközlők beleegyezésével rögzítettem, de emellett már a helyszínen írásban is lejegyeztem neveket, illetve fontos információkat. Ezeket azután az interjúkat meghallgatva pontosítottam, illetve bővítettem.

A névanyagot a Magyar Nemzeti Helynévtár által kidolgozott excel-táblázatban rendeztem el, külön oszlopban adva meg az adat évszámát, forrását, standardizált alakját, az objektumra vonatkozó információkat, a hely fajtáját, a denotatív jelentést, a név etimológiáját. Ennek eredményeképpen egy 578 rekordból álló adattár állt össze. Ezek alapján készítettem el azután a névanyag szócikkés feldolgozását. Összesen 255 szócikk, utalócímsszókkal együtt 376 név alkotja a település szótárát. A névanyagot térképen is ábrázoltam.

1.3. A névanyag adatolásának sajátosságai

A sajoivánkai névanyag — az Árpád-korra visszavezethető településnevet leszámítva — lényegében az 1700-as évek második felétől adatolható, azaz mintegy háromszáz évesek a legkorábbról adatolható határnevek. Ez jórészt azzal magyarázható, hogy ebben az időben felszaporodtak a források, megindultak az egész országra kiterjedő térképezések, stb. A nevek első előfordulásai kapcsán azonban tisztában kell lenni azzal, hogy ezek csupán annyit jeleznek, hogy ekkor már bizonyosan használták az adott neveket, de hogy mikori a névadás, arról nincs ismeretünk. Az adatok azonban sajátos rendeződést mutatnak. A nevek egy része több forrásból is adatolható, s hosszabb ideig, akár napjainkig is fennmaradt. Közben esetleg a név szerkezete módosult, a különböző forrásokban némileg eltérően szerepelnek, vagy az eredeti név más nevekben élt tovább. Más esetekben viszont egyetlen adata van a neveknek vagy névváltozatnak. Ezek az úgynevezett hapax formák csak egyetlen forrásból adatolhatók, több közülük kizárólag a falu egykori lelkésze, Kovács Imre által 2015-ben készített, s az 1950-es évek előtti idők viszonyait ábrázoló — nem nyelvészeti célból készült — rekonstrukciós térképen szerepel. Minthogy ezen a térképen gyakran szerepelnek körülírásszerű szerkezetek (pl. *Keresztúton belőli földek*, *Két tagút közti földek*, *Nagy-Tuburkó-szántóföldek*, Shvtt.), ezek nyilvánvalóan a korra rekonstruált névalakok, s nem korabeli valós névhasználatot tükröznek. Mesterséges névalakulatokkal, úgynevezett térképi nevekkal a régebbi kéziratos térképek névanyaga esetén is számolhatunk, különösen az egyetlen adattal álló, és esetleg egy sémát mutató nevek, összevonást mutató szerkezetek esetében (pl. 1891: *Bató- és Borjú-kert*, *Alsó és Felső-dűlő*, Kat.). Ez jellegzetes eljárása a kataszteri térképeknek, ez a térképtípus ugyanis földnyilvántartási és adózási célból készült, s az adózás szempontjából összetartozó helyeket gyakran egyetlen névvel jelölték, köztük a fentihez hasonló összevont alakokkal (vö. MIKESY 2019: 35).

Persze a helynevek körében is számolhatunk azzal, hogy egy-egy névforma csak rövidebb ideig van használatban. Például a birtokviszonyban bekövetkezett változást a név is tükrözheti (főként ha az eredeti név névadási motivációja jól ismert, s szoros a viszony a hely birtokosa és a név között). Máskor ez a viszony elhalványul, és a helynév már az eredeti névadási motiváció ismerete nélkül jelöli a helyet. A nevek ugyanakkor további helynevek létrehozásában is felhasználhatók, így egy-egy név hosszú ideig szerepet játszhat a település névállományában.

A továbbiakban erre koncentrálok, pontosabban arra, hogy a meglévő helynevek milyen szerepet játszanak a település további neveinek létrejöttében. Ez a fajta vizsgálat ugyanakkor magának a névállománynak, a névállományon belüli viszonyoknak a pontosítását, illetve ezzel együtt a névadás kori térszemléletnek a megismerését is lehetővé teszi.

2. Kognitív névtudomány

„A humán tudományok művelésében meghatározó az az elméleti keret, amelyet kutatási tárgyuk leírásakor alkalmaznak, a választott közelítésmód ugyanis eleve megszabja azokat a határokat, amelyeken belül tárgyuokról gondolkodni tudnak, hogy milyen alapvető sajátosságokat tulajdonítanak neki, és mit tartanak fontosnak vizsgálni.” (RESZEGI 2022: 13). Így van ez a nevekkal foglalkozó névtudomány vonatkozásában is. Noha ezt a tudományterületet — talán az erősen interdiszciplináris jellegéből adódóan is — korábban kevésbé erőteljesen határozták meg a különböző érintkező tudományterületeken uralkodó elméleti keretek.

A névtudomány alapvetően a nyelvtudomány részeként határozható meg, de szoros kapcsolatban áll a történettudománnyal, valamint a személynevek révén a pszichológiával, a helynevek révén pedig a földrajztudománnyal és a térképészettel is (továbbá kevésbé erőteljes kapcsolatokkal számolhatunk még a régészet, a jogtudomány, a fordítástudomány, a marketing stb. terén is). Ez az erőteljes tudományköziség nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy egyik terület meghatározó irányzata sem vált dominánssá a nevekkal való foglalkozásban, noha a nyelvészetet, illetve általában véve a humán tudományokat meghatározó paradigmák, tudományos irányzatok többé-kevésbé folyamatosan éreztették hatásukat (erről lásd RESZEGI 2022: 9, 13). A 20. század második felében azonban megjelent egy olyan átfogó tudományelméleti keret, amely a legtöbb tudományon belül meghatározóvá vált: ez a kognitív szemléletmód, melynek hatásával tehát több irányból is számolnunk kell a névkutatás szempontjából.

A kognitív szemlélet az 1960-as években indult a pszichológiában, s alapvető jellemzője, hogy az ember belső folyamataira fókuszál: „a világ megismerésének folyamata, a világot megismerő, feldolgozó és leképező ember, az emberi tudás vált központi kérdéssé. Az emberi viselkedés aspektusait különböző kognitív funkciók megnyilvánulásaként” értelmezik (RESZEGI 2022: 13). Ebből adódóan ez a fajta érdeklődés lényegében valamennyi — az emberi viselkedéshez kapcsolódó — tudományterületen, így a nyelvészetben, az antropológián, a földrajztudományon stb. belül egyaránt érvényesíthető megközelítésmód.

A nevek nyelvi elemek, ezért a kognitív névtani vizsgálatok szempontjából a kognitív nyelvészet elméleti kerete vált igazán meghatározóvá. A kognitív nyelvészet az 1970–1980-as években indult, s napjainkra az egyik legmeghatározóbb irányzattá vált a nyelvészeti vizsgálatokban. Alapvetése, hogy a nyelv a kognitív rendszer része, s ezért annak részeként kell leírni, a kognitív rendszerre jellemző működési mechanizmusok mentén. Mindemellett azt is

igyekszik figyelembe venni, hogy a nyelv a kultúra része (vö. RESZEGI 2022: 14–15, TOLCSVAI NAGY szerk. 2017). Egy ideje pedig az is egyre erőteljesebb törekvésként jelentkezik, hogy a nyelvhasználat társas aspektusaira, a nyelvi változatosságra is tekintettel legyenek (vö. kognitív szociolingvisztika, társas-kognitív nyelvészet, pl. GEERAERTS 2017).

A kognitív nyelvészet felfogásában tehát a nyelv nem önálló modul, hanem a megismerő rendszer szerves része, s ugyanazok a mechanizmusok működtetik, mint más kognitív funkcióinkat (TOLCSVAI NAGY 2017: 30–31). Ennek megfelelően a nyelv szempontjából is meghatározó fogalom a mintázatmegfeleltetés, az analógia, a prototípus elvű kategorizáció, a sémák stb. A nyelv a nyelvi tapasztalatok alapján kiépülő dinamikus rendszer, melynek leírása szempontjából a jelentés elsődlegességét hangsúlyozzák. A jelentés a nyelvtani szerkezet szempontjából is meghatározó, a nyelvtan ugyanis nem önálló modul, hanem a lexikon elemeiből vonatkoztatjuk el az általános mintázatfelismerő képességünk működése révén (LANGACKER 1987: 3, GEERAERTS–CUYCKENS 2007, a kognitív nyelvészet alapelvei kapcsán lásd még TOLCSVAI NAGY szerk. 2017).

Ez a szemléletmód, tehát hogy az ember alapvető fogalmi rendszerére, világszemléletére, kulturális ismereteire is tekintettel kell lennünk a nevek magyarázatakor, nem teljesen új a névkutatásban. Ez a gondolat tulajdonképpen kezdetektől jelen volt a nevekkel foglalkozó szakemberek körében (vö. pl. LŐRINCZE LAJOS névlélektani vizsgálatai, 1947; HOFFMANN ISTVÁN helynévtipológiája, 1993). A kidolgozott kognitív elméleti keret névtudományban való alkalmazása mégis viszonylag későn indult meg: a kétezres évek elejétől vannak erre irányuló törekvések (vö. RESZEGI 2022: 18).

Napjainkra e rövid idő alatt is igen jelentős eredmények születtek. Az idevágó szakmunkák a névkutatás több fontos kérdését újragondolták ezt a közelítésmódot alkalmazva. A névelmélet terén: a nevek jelentésének problematikáját, a nevek helyét a nyelvi rendszeren belül, emellett pedig a nevek körében igen gyakori köznevesülés jelenségét is tárgyalták már ezt a közelítésmódot alkalmazva (SJÖBLOM 2006, VAN LANGENDONCK 2007, TOLCSVAI NAGY 2008, RESZEGI 2018a, 2018b). Emellett a névadás jellemző mechanizmusainak újraértelmezése is megtörtént: a metaforikus és metonimikus névadás, a jelentéshasadás és a jelentésbővülés, a népetimológia, valamint a formánssal való névalkotás egyaránt (BROZOVIĆ RONČEVIĆ–ŽIC FUCHS 2005, DOBRIĆ 2010, RESZEGI 2009, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023a). Egy-egy konkrét névanyag elemzésében is eredményesen alkalmazták már ezt a keretet (pl. a családnevek kialakulása kapcsán lásd SLÍZ 2008, a hortobágyi halmok neveinek elemzésében RESZEGI 2022–2024). S mindez számos ponton árnyalta a névtudomány korábbi eredményeit. Mindezekon túl a kognitív közelítésmóddal olyan új kérdések is vizsgálhatók, amelyek korábban nem kerültek

elő a névkutatásban, így a helynevek és a mentális térkép viszonya vagy épp a tulajdonnevek elsajátításának kérdése (RESZEGI 2012, 2015, 2023b). A kognitív keret tehát kitágítja és még inkább interdiszciplinárisra teszi a névkutatást. Mindez azt mutatja, hogy a kognitív közelítésmód eredményesen alkalmazható a névtudományban is. Mára elkészült az első névtani monográfia is ebben a keretben (RESZEGI 2022).

A fenti vázlatos áttekintésből az is kitűnik ugyanakkor, hogy még számtalan olyan jelenség van a névhasználat kapcsán, amit szintén érdemes újragondolni ebben a keretben. Dolgozatomban én a saját helynévgyűjtésem kapcsán felmerült két jelenség, a névbokrosodás és a helynévi szinonímia jelensége kapcsán igyekszem ezt megtenni. Ehhez mindenekelőtt azt kell még röviden áttekintenünk, hogy miként is vélekedik a kognitív névtudomány a nevekről, s ezen belül a helynevekről.

A kognitív megközelítésmód szerint a szavakat a mentális rendszerünkben tároljuk, ahol a szavak a tapasztalatoknak, a feldolgozott nyelvi eseményeknek megfelelően jelentésük, formai sajátosságaik és használatuk jellemzői alapján szerveződnek. A tulajdonnevek sok hasonlóságot mutatnak a köznevekkel, egyrészt a nevek is dolgokat jelölnek, általában a térben körülhatárolt objektumot; másrészt a megnyilatkozásokban a nevek olyan szerkezetekben szerepelhetnek, mint a köznevek, ezek alapján egy nagyobb szókategória, a főnévi kategória elemeinek tekinthetők (LANGACKER 2008: 103–104, TOLCSVAI NAGY 2008: 31, RESZEGI 2022: 27). Ugyanakkor a nevek azonosító szerepű nyelvi elemek, míg a köznevek dolgok csoportját jelölik meg, s a nevek grammatikai szempontból is mutatnak különbségeket a köznevekhez képest (például egyes nyelvekben vannak speciális névképzők, ezzel a funkcióval a magyar nyelv kapcsán is számolhatunk, a nevek létrehozásában szerepet játszó képzők már nem annyira a közszoói nyelvtanban jellemző funkciójukban, jelentésükben használatosak, hanem névszerűvé teszik az adott formát, stb.). Mindezek alapján a nevek speciális alhálózatot alkotnak a főnévi kategórián belül, tehát bizonyos mértékig elkülönül egymástól a lexikális jelentéssel is rendelkező köznévi alhálózat és a tulajdonnévi jelentésű és használatú onomasztikon (RESZEGI 2022: 28–29, NYSTRÖM 2016: 41–42). A nevek hálózatán belül további alhálózatok szerveződnek a nevek által jelölt denotátum fajtájának megfelelően, így jönnek létre tehát a különböző névfajták a mentális rendszerben, amelyeknek sajátos használati és akár formai jegyei lehetnek a különböző nyelvekben (RESZEGI 2022: 29).

A teljes nyelvi hálózat és azon belül az onomasztikon kiépülésében a prototípuselv érvényesül. Ennek megfelelően vannak tipikus és kevésbé tipikus névfajták, illetve tipikus és kevésbé tipikus nevek (vö. SLÍZ 2012). Az onomasztikon működése szempontjából pedig a

konkrét nevek, illetve az ezek alapján kiépülő általánosabb sémák egyaránt fontos szerepet játszanak.

Egy konkrét név a mentális rendszerben más szavakhoz hasonlóan a jelöltjéről elvonatkoztatott fogalmi reprezentáció (a jelentés alapja) és egy fonológiai szerkezet szerves kapcsolataként értelmezhető. Eszerint a neveknek is komplex jelentésszerkezete van, amely magában foglalja a név által jelölt entitásra vonatkozó ismereteket, valamint a denotátum és a névforma által kiváltott asszociációkat is (TOLCSVAI NAGY 2008, RESZEGI 2022: 44–56). Ami a neveket sajátossá teszi, hogy mivel egyetlen jelöltjük van, így a név jelentésében meghatározók az egyedről elvonatkoztatott ismeretelemek. A neveknek is van ugyanakkor típusjelentésük. Egy új nevet hallva is sok esetben el tudjuk dönteni, hogy mi lehet a jelöltje (személy, hely), sőt hogy azon belül milyen típust jelölhet (férfi/nő, településnév/természeti név stb.). A nevek jelentésszerkezetében tehát egyszerre vannak jelen a típusra és a konkrét jelöltre vonatkozó ismeretelemek.

A nevek komplex jelentésszerkezete olyan módon képzelhető el, mint a konkrét névviselőről meglévő ismeretek hálózata. „Egy személy kapcsán például a megjelenése, kinézete, neve, a hangja, a vérmérséklete, az intelligenciája mind leképeződik és fogalmi tartományokba rendeződik mint személyes sajátosságok.” (RESZEGI 2022: 45). Településnevek esetében ilyen alapvető fogalmi jegyek a méret, földrajzi elhelyezkedés, szerkezet, jellegzetes épületek stb. Ezek az ismeretek lehetnek igen részletesek, saját tapasztalatból származóak, de kiépülhetnek másodlagos forrásokra támaszkodva, nem túl árnyalatosan is. TOLCSVAI NAGY GÁBOR példájával szemléltetve mindezt: a *Dohnányi Ernő* nevet a magyar anyanyelvűek tulajdonnévként, személynévként értelmezik, s a magyar anyanyelvűek nagyobb hányadánál csak ez a névforma alapján működő típusjelentésre épülő sematikus jelentés aktiválódik (ember, férfi, magyar), de a klasszikus zene kedvelői számára jellemzően kidolgozottabb jelentésű a név, magában foglalja a következő ismeretelemek egy részét vagy akár valamennyit is: zeneszerző és zongoraművész, a Zeneakadémia egykori főigazgatója stb. (2008: 33–35). A név jelentésszerkezete tehát különböző kidolgozottságú lehet, a tapasztalatainknak megfelelően, sematikus és teljesen kidolgozott végpontok között (RESZEGI 2022: 44–45).

A kognitív nyelvészet felfogásában a nyelv és azon belül a nyelvi elemek reprezentációja, a jelentés is egy belsőleg tagolt rugalmas hálózatként fogható fel, amellyel jól visszaadható az is, hogy a jelentés nem statikus, a jelentésmátrix a tapasztalatoknak megfelelően újabb ismeretelekkel bővíthet. S ráadásul egy-egy megnyilatkozásban a jelentésmátrixnak jellemzően bizonyos komponensei kerülnek előtérbe, a szituációnak megfelelően.

A nevek a nyelvi hálózaton belül nem függetlenek egymástól és más nyelvi elemektől sem. A már beépült nyelvi elemek révén dolgozzuk fel az újabb nyelvi megnyilatkozásokat, és egy-egy számunkra új név feldolgozásában is a már meglévő nevekről való ismereteinkre támaszkodunk. Ezt a nevekből és a névtípusokról való ismereteinkből összeálló tudást nevezik névmodellnek (vö. HOFFMANN 2007: 33, RESZEGI 2022: 32). Ezek segítenek minket egy esetleges névadási szituációban is. A neveknek a névhálózaton belüli kapcsolatai, összefüggései többfélék lehetnek.

A továbbiakban egy település, egy kis falu helynévanyagának belső összefüggéseit vizsgálom meg. Természetesen az emberek mentális rendszerében a helynévi hálózat ennél sokkal tágabb, távoli helyek névanyagát is magában foglalja. A legkidolgozottabb reprezentációja azonban mégis a saját lakóhely helynévanyagának van, erről van mindennapos saját tapasztalatunk, s ennek révén a saját lakóhely vonatkozásában az ott lakók számára a nevek jóval komplexebb összefonódásokat mutatnak (egy-egy helynév más helyek megnevezésére is hatással lehet, más helyekre, más helyfajtákra is átvonódhat a neve stb.), mint a településükön túli névanyag (amelynek szintén komplex összefonódásai vannak, de az mindig csak az ott lakók számára ismert).² HOFFMANN ISTVÁN megfogalmazásában: „Egy-egy település helynévállománya bizonyos tekintetben egységes, összefüggő rendszert képez, egy-egy kisebb falu lakói pedig egyfajta névközösséget alkotnak. Ebből következően az ilyen névállományok elemzése a tudományos interpretáció számára megteremtheti annak a lehetőségét, hogy ennek keretein belül vizsgálódva a névrendszer egészének és változástörténetének a jellegzetességei, mozgatórugói a lehető legpontosabban feltárhatóvá váljanak.” (2013: 7). Ezt látszanak igazolni a szocioonomasztikai vizsgálatok is, melyek szerint a beszélőknek a saját településükről van a legkidolgozottabb helynévreprezentációi (vö. BOROS 2024, RESZEGI 2023b), a szomszédos településekről már jóval kevesebb nevet ismernek, s ezek kidolgozottsága is kevésbé részletes, s minél távolabbi helyekről van szó, annál sematikusabb a nevek reprezentációja. Ezért — amellet, hogy a névkutatásban eleve a települések a feldolgozás alapegységei — több szempontból is indokoltnak tűnik egy-egy település névanyagának összefüggéseire koncentrálni.

² Természetesen általánosabb és átfogóbb összefonódásokkal is számolhatunk a helynevek kapcsán, a nevek költöztetése, a nevek metaforikus használata más helyek megnevezésében szintén izgalmas kérdés, és bőven találunk rá példákat (vö. pl. BRINK 2016), de ezek egymástól jórészt független kapcsolatok, egymással nem mutatnak olyan szerves összefonódásokat, mint amit egy település névanyagán belül feltáhatunk.

3. A névbokrosodás

3.1. A névbokrosodás meghatározása, kutatási előzmények

Egy hely megnevezésére számos lehetőség áll a névadók rendelkezésére, s ezt több szempontból elemezhetjük (vö. HOFFMANN 2007). A nevek létrehozásakor jellemzően a fogalmi jelentésű szavakra, azon belül is elsődlegesen a névszók kategóriájára támaszkodunk, ezen belül mind a közszoói, mind a tulajdonnévi állomány elemeit felhasználhatjuk nevek alkotására. Ebben a fejezetben ez utóbbi jelenségre, a helynevek újabb helynevek létrehozásában való felhasználására koncentrálok, de a meglévő nevek más szempontból is lényegesek: „A létező helynévrendszer többféleképpen is meghatározza az új helynevek keletkezését. Közvetlenül, pozitív értelemben a meglévő nevek újbóli felhasználásával, negatív értelemben pedig oly módon, hogy közeli helyek esetén a névazonosság általában nem szokás (...) Hatását tekintve azonban felülmúlja ezek szerepét az a közvetett determináció, amely a névminták átörökítése révén érvényesül.” (HOFFMANN 2007: 35). E komplex hatásmechanizmusnak én ezúttal csupán az első elemével foglalkozom.

A helynevek névalkotó szerepének vizsgálata jó ideje jelen van a névtani szakirodalomban, noha sokáig periférikus volt a névkutatásban, csak egy-egy település helynévanyagának elemzése kapcsán figyeltek fel a belső összefüggésekre, és írtak róla röviden. Később egy-egy helynévfajta vizsgálata kapcsán is előkerült a más helynévfajtákkal való kapcsolat kérdése. Nemrég egy átfogó rendszertani elemzés készült a téma kapcsán: KOCÁN BÉLA Ugocsa megye történeti névanyaga kapcsán igyekezett feltárni az alakulás irányait, jellemző sajátosságait. Monográfiájában a témakör korábbi szakirodalmáról is részletes áttekintést ad (2017: 189–204), ezért én dolgozatomban csupán röviden utalok a jelenség vizsgálatának főbb irányaira, magának a jelenségnek a definiálása előtt.

2.2.1. Annak a folyamatnak a megjelölésére, melynek során a beszélők már meglévő helynevet használnak fel újabb helynevek létrehozásában, több terminust is használtak a névtani szakirodalomban: a legelfogadottabb *névbokrosodás* mellett *(név)családosulás*-ként is beszélnek a folyamatról (ZÁNTÓ 1998, BALÁZS 1996: 70, KOCÁN 2017: 197–198). INCZEFI GÉZA, majd az ő nyomán mások is a *névdifferenciálódás* részeként tárgyalják ezt a jelenséget (1970: 65). Ezek a megjelölések azonban valójában különböző aspektusokra irányítják rá a figyelmet. Így nem meglepő, hogy a jelenség megnevezésén túl magának a folyamatnak az értelmezésében is van eltérés.

A korábbi névdifferenciálódás terminust INCZEFI GÉZA nyomán jobbra egy nagyobb terület részeinek a régi név felhasználásával, bővülésével való megjelölésére vonatkoztatják (1970:

67–68).³ A *nevek családosulása* megjelölést körülbelül a névbokrosodással azonos értelemben használták, azaz általában véve vizsgálták ennek kapcsán a helynevek új helynevek létrehozásában játszott szerepét. A névbokrosodás kapcsán is utalnunk kell azonban arra, hogy az értelmezése változott. Korábban jellemzően az elpusztult települések neveinek határnevekben való továbbélése kapcsán foglalkoztak vele, s fontos támpontnak tekintették az elpusztult települések helyének meghatározása szempontjából, PÁSZTOR ÉVA ennek alapján elemezte behatóan az Árpád-kori Vid és Süldös településnevekből alakult névbokrokat (2008, 2010). A szerző ugyanakkor utal arra is, hogy maguk a határnevek is bokrosodásra hajlamosak (i. m. 179), azaz a folyamat általánosabb véve értelmezhető a nevek névalkotó szerepére vonatkozóan (2009: 136, 2010: 172). Tedej névállománya kapcsán pedig azt fogalmazza meg, hogy noha a folyamat elsősorban új nevek kialakulásában meghatározó, de hatással van már meglévő helynevekre is (2009: 136).

A különböző felfogásokkal együtt a folyamatban részt vevő nevek terminológiai megjelölésében is mutatkozik különbség: *alpnév ~ elsődleges név* vs. *másodlagos ~ másodlagos alakulású név*, vö. még *harmadlagos név*. Amint ebből látható, a szakmunkák abban is eltérnek egymástól, hogy hány név relációjában értelmezik a folyamatot (vö. KÁZMÉR 1957: 60, BALOGH 1970: 99, INCZEFI 1970: 67, 70, KOCÁN 2017: 198–201).⁴

Amint jeleztem, a nevek belső összefüggéseit, a nevek névalkotó szerepét elsőként egy kisebb terület, egy település névanyagán belül vizsgálták, s ez napjainkban is jó keretet ad az efféle vizsgálatoknak. A jelenség ugyanakkor más oldalról is megközelíthető: TÓTH VALÉRIA például a névadási módokból kiindulva tárgyalja a helynevek más helynevekben való felhasználását (1999a). Itt említhetők emellett azok a szakmunkák is, amelyek a neveknek a más nevekben való felhasználását egy-egy adott névfajta kapcsán vizsgálják. A településnevek névalkotó szerepe mellett a víznevek, a hegynevek, illetve a tájnevek névalkotó funkciója is figyelmet kapott (GYÖRFFY 2011, RESZEGI 2011, JUHÁSZ 1988). Amint azonban arra KOCÁN BÉLA felhívta a figyelmet, a névbokrosodás mozgatórugóiról, a folyamat típusairól és lehetséges leírási keretéről kevésbé kidolgozottan szólnak az idevágó munkák (KOCÁN 2017: 198). Ő maga különböző névfajták viszonyában vizsgálta a kérdést, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az alapul szolgáló helynévfajták köre különböző időszakokban eltérő lehet, s

³ A fenti folyamatot valójában INCZEFI a névdifferenciálódás egyik típusának belső differenciálódásként tárgyalja; s emellett külső differenciálódásként jelöli az egymástól távoli helyek (települések) azonos neveinek elkülönítését (1970: 67, 76). Mivel az utóbbi folyamat jellemzően nem egyetlen település névanyagán belül érvényesül, így erre bővebben nem térek ki.

⁴ A fenti terminusok más változási folyamatok leírásában is használatosak.

ez az új nevek szerkezetét is befolyásolja. A jelenség leírására pedig KOCÁN ennek megfelelő részletes leírási keretet dolgozott ki. Fenti megállapításának első része azonban továbbra is érvényesnek tekinthető: a folyamat mozgatórugóit, hátterét érdemes a továbbiakban behatóbban is körüljárni.

2.2.2. A fenti áttekintésből látható terminológiai változatosságot követően napjainkban a nevek névalkotó szerepének megjelölésére napjainkban általánosan elfogadott terminus a *névbokrosodás*. A folyamat meghatározására KOCÁN BÉLA definíciója vált elterjedtté, eszerint a mindenkori helynévrendszer kiépülésének arról a komplex folyamatáról van szó, „amelynek során a meglévő helynevek újbóli felhasználásával jönnek létre a rendszer újabb elemei” (2017: 201). A folyamatban mindig az úgynevezett alpnév és az ebből kialakuló másodlagos név vesznek részt. A névbokrosodásnak pedig KOCÁN két típusát különíti el annak alapján, hogy a denotatív jelentés módosul-e; a két fő típuson belül pedig további altípusok különíthetők el aszerint, hogy a nevek szerkezete változott-e, illetve hogy milyen névalkotási módokkal jönnek létre a nevek (2017: 201).

1. Az egyik esetben a létrehozott új helynév jelentése külön válik az alpnév jelentésétől, azaz az eredeti nevet egy másik hely megjelölésére használják fel. Ez a jelentésbeli változás esetenként a név szerkezetét változatlanul hagyja (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' > *Kadarcs* 'tanya'), máskor a helynév alakjának változása is bekövetkezik (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' > *Kadarcsi-szurdok* 'határnév'). Három névalkotási móddal számolhatunk ennek kapcsán: jelentésbeli névadással (leggyakrabban metonimikus névadással), képzéssel és szintagmatikus szerkesztéssel (KOCÁN 2017: 201). Metonimikus névalkotással keletkezett például a már idézett *Kadarcs* víznéből a *Kadarcs* külterületi lakott hely neve, képzéssel alakult a *Batár* víznéből a *Batarcs* víznév (a *Batár* mellékága), összetétellel pedig a *Kadarcs*-ból a *Kis-Kadarcs* (KOCÁN 2017: 202–204).

2. A névbokrosodás másik típusában a denotatív jelentés nem változik, csak a névszerkezet módosul (pl. *Kadarcs* 'vízfolyás' > *Kadarcs-patak* 'ua.'), azaz a név alakja változik, de továbbra is ugyanazt a helyet jelölik vele. Itt a szerkezeti változás különböző típusai működnek: a kiegészülés és az ellipszis, a bővülés és a redukció, illetve a névrész- és névelemcsere (KOCÁN 2017: 201, a névalkotási módokhoz lásd HOFFMAN ISTVÁN elemzési modelljét, 2007).

A névbokrosodás két típusát azonban nem mindig könnyű elkülöníteni, különösen igaz ez a régi névrendszerek vonatkozásában, mivel esetükben jórészt korlátozottan, írott források alapján tanulmányozhatjuk a jelenséget, s így nincsenek pontos ismereteink a nevek denotatív jelentéséről. Ráadásul az adatok alapján az alakulás iránya sem mindig egyértelmű.

A névbokrosodás több nevet is érinthet, egy alapnévből több különböző újabb névforma alakulhat, majd azokból ismét továbbiak, így komplex névbokrok jöhetnek létre. KOCÁN BÉLA azonban hangsúlyozza, hogy mindig két név viszonya határozza meg a folyamatot (2017: 201), azaz a komplex névláncok, névbokrok végső soron több alapnév > másodlagos név változásra vezethetők vissza.

A továbbiakban Sajóivánkán vizsgálom a névbokrosodás jelenségét, s egyúttal azt is, hogy vajon mennyiben tartható KOCÁN BÉLÁnak a fenti kitétele, azaz hogy a folyamat mindig két név viszonyában értelmezhető.

3.2. Névbokrok Sajóivánka névanyagában

Sajóivánkán a következő nevek kapcsán számolhatunk ezzel a jelenséggel:

Akasztfő-domb – Akasztfő alja

Állomás – Állomás utca

Bató-kert – Bató-rét

Bükkerdő – Bükk – Bükk-tető – Kis-Bükkerdő – Nagy-Bükkerdő – Kurta-bükk

Csipkés – Csipkés alja – Csipkés-oldal

Csordacsapás – Csordalegelő – Csorda-delelő-itató

Csukás-tó – Csukástó (terület) – Csukás-tó-tanya – Csukás-tó előtti földek – Tó-rét – Tó-bérc

Dellő – Dellő eleje

Előhegy – Előhegy-erdő

Falusi-erdő – Falusi-erdő alja

Gere – Gere-domb – Gere-erdő – Gere-szőlő

Gombás – Gombás-tető – Gombás-völgy

Haraszt – Haraszt-erdő – Haraszt alja

Harnóc – Harnócpusztá – Harnóci – Harnóci-szőlők

Hársas – Hársas alja – Hársas-tó

Ila-kert – Ila-sánc

Ivánka – Sajóivánka – Alsóivánka – Alsóivánkai-tanya – Felsőivánka – Felsőivánkai-tanya – Ivánkapusztá

Kavicsos – Kavicsos-szántó

Kenderföld – Kenderszer

Kerek-erdő – Kerek-erdő alja – Kerek-irtvány

Kertalja (földek) – Alsó-kertek – Felső-kertek

Köpűs-kút – Köpűs-földek – Köpűs-sánc

Körtvély-szer — Körtvély-szög

Lapos – Lapos-rét

Lesi – Lesi-dűlő – Lesi alja – Lesi-oldal

Mély-völgy – Mély-völgy-kút

Móka – Móka-tető

Nádas – Nádas-rét

Pakos – Pusztá-Pakos – Pakos-lesi – Pakos melléke föld – Pakos-oldal

Paplak – Pap-sánc – Pap-tanító part

Pást — Pásti-kút

Pincesor – Pincék – Pincék alja – Pincék alja földek – Nagy-pincesor

Ritkás – Ritkás alja föld

Rózsás – Rózsás-szőlők

Sajó – Sajó-part – Sajó-pásti-csordalegelő – Sajó-parti-legelő – Sajó-pást

Sipos-szög – Sipos tagút

Süveges – Süveges-bérc

Szilás – Szilas-tető – Szilas-völgy

Tarkó – Barci-Tarkó – Barci-Tarkó-tető – Nagy-Tarkó – Tarkó alja – Tarkó alja gyümölcsös –
Tarkó-erdő – Tarkó-hegy – Tarkó-patak – Tarkó-szőlők – Tarkó-tető – Tarkó-völgy

Temető – Temető alja – Temető alja földek – Temető-dűlő – Temető-oldal

Töltés – Töltés-árok

Tuburkó – Kis-Tuburkó-szőlők – Nagy-Tuburkó-szántódöldek – Tuburkó alja

Tökös – Tökös-földek

Vadas – Vadas-tető

Vár – Várhegy – Várhegy alja – Várhegy-oldal – Vár-tető

Vaspatak – Vaspatak alja – Vaspatak-tanya

Vasútállomás – Vasúti átjáró – Vasúti kolóniák – Vasúti őrház – Vasúti-híd

Vén-kert – Vén-szőlő

Vicsatal – Alsó-Vicsatal – Alsó-Vicsatal alja – Felső-Vicsatal – Felső-Vicsatal alja – Kis-
Vicsatal – Vicsatal alja – Vicsatal-erdő – Vicsatal-oldal – Vicsatal-szőlők – Vicsatal-tanya –
Vicsatal-tető – Vicsatal-völgy

Zsigo – Zsigo-tető

Körülbelül a névanyag mintegy fele (48 névbokor, összesen mintegy 166 név; szigorúbb értelmezés szerint a nevek harmada, 37 névbokor, 121 név) alkot vagy alkotott névbokrot. Hozzá kell azonban tenni, hogy a fenti névbokrok tagjai nem feltétlenül voltak egy időben ismertek és használtak, a köztük lévő kapcsolat mégis mindenkor egyértelmű.

A jelenség háttérében feltehetően a nyelvi gazdaságossággal számolhatunk (vö. ZÁNTHÓ 1998: 116), kevesebb új névformát kell így észben tartani a mentális lexikonban (vö. RESZEGI 2022: 27–29). Másrészt viszont ezek a névformák a nevek és jelöltjeik összetartozását is jelzik, így azok számára is tájékoztató jelleggel bírnak, akik a környéket részleteiben kevésbé ismerik: amennyiben ugyanis az alapnevet ismerik, az alapján a belőle képzett másodlagos nevek jelöltjét is el tudják helyezni térben.

Ez a névadási gyakorlat ennek megfelelően egy nagyobb hely részeinek a megjelölésében teljesen általánosnak mondható. Ilyen esetekben az alapnév rendszerint elő- vagy utótagokkal kapcsolódik össze, például a *Tarkó* nevű hegy egy részét jelöli a *Barci-Tarkó*, a *Vicsatal* két részét jelöli az *Alsó-Vicsatal* és a *Felső-Vicsatal*; ugyanígy *Bükkerdő* esetében *Kis-Bükkerdő* és *Nagy-Bükkerdő*. Máskor a térbeli érintkezés motiválja ezt a fajta névadást: *Pást* és *Pásti-kút* esetében az utóbbi a Páston lévő kutat jelöli. A történeti nevek esetében ugyanakkor — főleg a nem térképi nevek esetében (lásd Pesty névgyűjtése, ahol helymegjelölés nélkül vannak helyfajtánkénti csoportosításban felsorolva a nevek) — nem mindig könnyű megállapítani a különböző nevek és jelöltjeik viszonyát.

Előfordul az is, hogy az összetartozó nevek ugyanazon helyet megjelölő névváltozatok lehetnek: *Gere* ~ *Gere-domb*. Megint máskor a nevek a hely különböző sajátosságait helyezik előtérbe: a *Gere-erdő* például a Gerét borító erdőséget jelöli. Az erdős kiemelkedések esetében azonban a két helyfajta nem választható szét élesen egymástól, a kétféle név inkább csak azt mutatja, hogy névadás során aktuálisan hogyan konceptualizálták a helyet, azaz a helynek mely tulajdonságát helyezték előtérbe, az jelenik meg ugyanis a névben, egy erdős kiemelkedésnek pedig az erdővel borítottsága és a kiemelkedés jellege egyaránt előtérbe kerülhet (vö. RESZEGI 2009: 34, 2022). Esetükben azonban nem is lehet szigorúan vett alap- és másodlagos nevekről beszélni. Ezeket érdemes tehát más névpároktól külön kezelni, vö. még *Előhegy* – *Előhegy-erdő*. Ebből a szemléletből adódóan nem egyértelmű annak a megállapítása sem, hogy mi számít egy objektum két megnevezésének vagy épp két különböző helynek, ez a szótár elkészítésekor folyamatosan visszatérő kérdés volt.

Amint azonban a fenti szám adatokkal is igyekeztem szemléltetni, a nevek besorolása nem minden esetben egyértelmű. Még a definíció alapján a névbokrosodás körébe sorolt példák sem feltétlenül egyértelmű esetei a névbokroknak. Itt említhetjük egyrészt azokat a névpárokat,

amelyekben a nevek egymás szinonim névvariánsai (*Tökös –Tökös-földek, Bató-kert ~ Bató-rét, Körtvély-szer ~ Körtvély-szög*). Ez ugyan a meghatározás szerint a névbokrosodás egyik esete, de hozzá kell tennünk, hogy inkább a kategória átmeneti sávjába tartozik. Nem teljesen egyértelmű a besorolás azonban az esetekben sem, ahol csak az alpnév előtagját használták fel egy másik helyet megjelölő másodlagos névben, pl. *Akasztófa domb – Akasztófa alja*.

Bizonytalan a besorolása a *Csordacsapás – Csordalegelő – Csorda-delelő-kút* neveknek is, itt ugyanis egyértelműen a *csorda* köznévvvel számolhatunk mint közös előzménnyel, névként azonban már egyértelműen összetartoznak, s a lexikális egyezés miatt az egyértelmű névbokrokhoz igen hasonlóan érezzük az ilyen típusú neveket is. Ehhez hasonló kérdéseket vet fel a *Köpűs-földek – Köpűs-kút – Köpűs-sánc* névhármas is, ahol a közös előtag miatt egyértelmű az összetartozás, és valóban a Köpűs-földeken található a kút és a *sánc*-ként megjelölt vízelvezető. Az előtag *köpű* alapszava 'fa törzséből vájt gyűrű' jelentésű, ami a kút és a vízelvezető sajátosságát is jelölhette. Ezekről akár együttesen is kaphatta a földterület a nevét. Hasonlóan nem egyértelmű a besorolása az *Ila-kert – Ila-sánc, Sipos-szög – Sipos tagút* névpároknak is.

Szintén kevésbé tipikus eset az, amikor az alpnév utótagja révén van kapcsolatban két név, pl. *Csukás-tó – Tó-rét*. A meglévő név felhasználása tehát csak részleges, illetve mivel földrajzi köznévről van szó, nem is feltétlenül egyértelmű, s így mindenképpen periférikus helyzetű a besorolás szempontjából.

Arra is találunk példát, hogy a külső névdifferenciálódás is szerepet játszik a nevek közötti kapcsolatok kialakulásánál: Sajóivánka belterületének keleti és nyugati oldalán is húzódik egy pincesor, közülük a látványosabb, hosszan húzódó keleti részt nevezik a (a két terület megkülönböztetése szempontjából) nyelvileg jelöletlen *Pincesor* és *Pincék* formával, illetve ritkábban *Nagy-pincesor*-nak is, szemben a kisebb, kevésbé jelentős, s épp ezért jelölt *Kis-pincesor* nevű résszel. A prominensebb keleti pincesor azután a környező területek megjelölésében is vonatkozási pontként szolgált, vö. *Pincék alja – Pincék alja földek*.

Az látszik tehát, hogy a beszélők valóban nagyban támaszkodnak egy-egy száliens hely nevére a környező helyek vagy a nevezett hely kisebb részeinek megjelölésére, sőt az adott hely újabb megjelöléseiben is. Ez a névbokrosodásként leírt folyamat azonban a tipikus névbokrokra túl sajátos részleges megfeleléseket is eredményez (főként a már eleve kétrészes alapnevekből kiinduló újabb nevek esetében). A fogalmi összetartozást tehát nyelvileg különböző formák jelezhetik.

A továbbiakban a sajóiváinkai névbokrokat komplexitásuknak megfelelően csoportosítva tárgyalom, az alakulás irányára is utalva. Ez a fajta áttekintés jó lehetőséget ad a jelenség további részkérdéseinek bemutatására. Ennek kapcsán utalnék arra, hogy a fenti definíció csak a kialakulásra van tekintettel, de valójában az összetartozó nevek a későbbi névhasználók mentális rendszerébe is összekapcsolódva épülnek be.

1. Esetenként mindössze két név (névpár) áll egymással kapcsolatban. Egy részüknél a nevek szerkezete alapján, illetve a denotatív jelentés alapján valószínűsíthető az alakulás iránya, mint például a *Ritkás* és a *Ritkás alja föld* esetében, amikor is a szántóföldet jelölő elsődleges *Ritkás* szolgált egy vele érintkező további földterület megjelölésére, s a köztük lévő téri viszony is megjelenik a másodlagos névben. A név etimológiája szerint (vö. *ritkás* 'erdőrész, ahol a fák ritkán állnak', FKNT.) ugyanakkor itt feltehetően eleve egy változással számolhatunk az elsődlegesen jelölt hely fajtájában. Szintén a névszerkezet alapján elsődlegesnek tarthatjuk a 19. századból adatolható *Móka* hegynevet az 1950 előtti időkre vonatkozóan adatolható és a ma is használt *Móka-tető* névhez képest, mely utóbbi a hegy részét jelöli. Itt az adatok időbeli viszonya alapján is ezt az alakulási irányt valószínűsíthetjük. A közel egy időből adatolható *Mély-völgy* völgynév és *Mély-völgy-kút* (a völgyben lévő kút neve) esetében szintén az előbbi tarthatjuk a fenti szempontok alapján alapnévnek. Az *Ila-kert* és *Ila-sánc* nevek rétet és vízelvezető sáncot jelölnek, a rét neve azonban korábbról adatolható (1864), és ráadásul a vízelvezető sánc ezen belüli objektum, így a rét neve lehet az elsődleges.

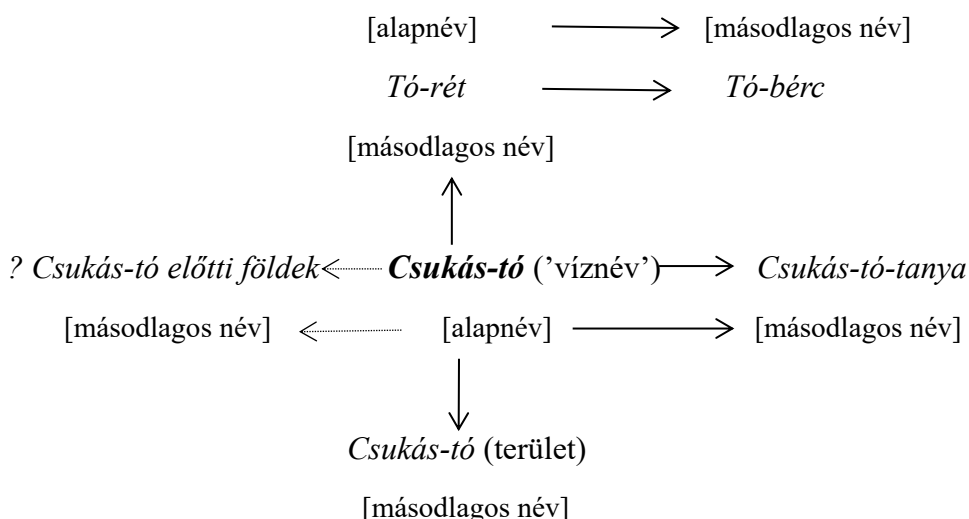
Két összetartozó név esetében sem mindig könnyű azonban megállapítani az alakulás irányát, különösen igaz ez a (feltehetően) ugyanazt a helyet megjelölő névváltozatokra. Például a 19. század közepéről adatolható *Körtvély-szer* – *Körtvély-szög* ugyanazon hely két névvariánsa lehet, melyek akár egyidejűleg is létrejöhetnek. Erről lehet szó a közel egy időből adatolható 19. századi *Bató-kert* és *Bató-rét* nevek esetében is. Az élőnyelvi gyűjtésből adatolt *Kavicsos* és az 1950 előtti viszonyokat ábrázoló rekonstrukciós térképen szereplő *Kavicsos-szántó* szintén ugyanazt a területet jelöli, de ez alapján még nem állítható, hogy a kétrészes forma lett volna az elsődleges. Nem zárható ki, hogy az egyrészes változat is már régebb óta használatban volt, ráadásul az idézett térképen gyakoriak a körülíró szerkezetek, ezért még az sem zárható ki, hogy ebben az esetben is arról van szó, de legalábbis, hogy az arra hasonló, azaz a hely fajtájára utaló elemet is tartalmazó variánst preferálta a térkép készítője.

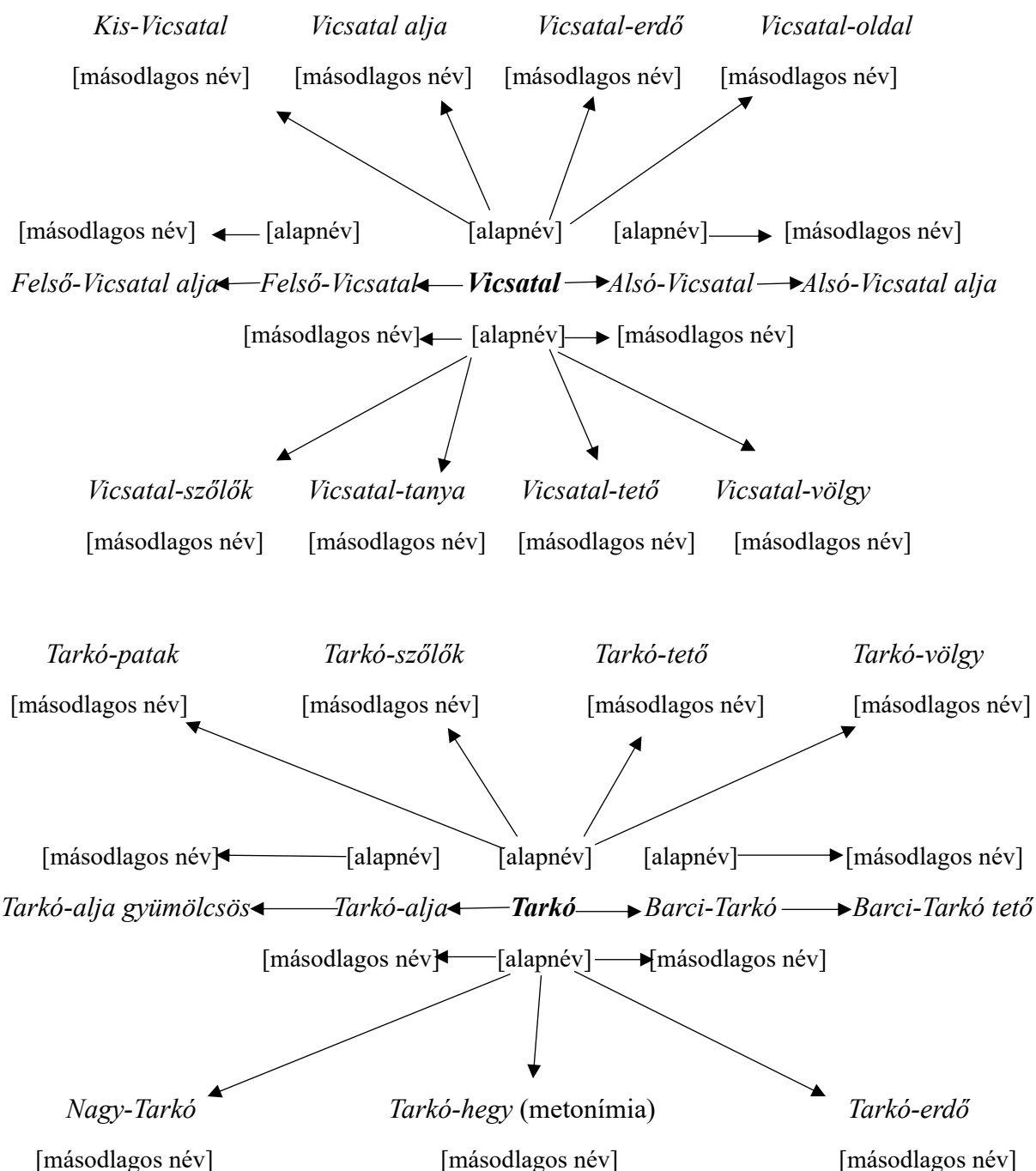
2. Időnként — a nevek szerkezete alapján valószínűsíthetően — névláncok jönnek létre: azaz a másodlagos név alapnévként egy újabb másodlagos név alapjául szolgál, ezzel számolhatunk a *Pincék* – *Pincék alja* – *Pincék alja földek* esetében is egy lineáris alakulásról lehet szó (az

utolsó elem itt is térképi név lehet; itt ugyanakkor egy további *Pincesor* névalak is használatban van).

Ezt a folyamatot jellemzően valóban lineáris alakulásként, egy alakulási sorként értelmezik a szakirodalomban, azaz az elsődleges folyamat alapnevéből alakult másodlagos név a továbbiakban maga is alapnévként funkcionál, és ezt teljességgel függetlenül kezelik a helynévi hálózat más elemeitől. A kognitív névtani megközelítés szerint azonban az elménkben a nevek hálózat részeként tárolódnak, s ezen belül egy elem nem önmagában aktiválódik (vö. RESZEGI 2022: 30–32), azaz lényegében egy ilyen láncszerűnek tűnő és logikus lépésekben leírható változás valójában nem a nyelvi rendszer és a tulajdonnévi hálózat kapcsolódó részétől függetlenül történik.

3. A listában szereplő névbokrok jó része komplexebb, esetenként kiterjedt névbokorként írható le. Esetükben nagyobb valószínűséggel számolhatunk azzal, hogy tovább él a név, azaz a névbokrosodás mintegy megnöveli az alapnév „élettartamát”. A komplexebb névbokrok legkorábbi elemei jellemzően régóta adatolhatók, és a névbokorhoz tartozó elemek egy része ma is használatban van (ez az alapja annak az eljárásnak, amikor névbokrok alapján rekonstruálnak már elpusztult településeket, vö. PÁSZTOR 2010). Maga a névbokor is azért alakulhatott ki, mert fontos a hely a névadók számára, amit jelöl, s fontos az is, hogy részeit és környékét megjelöljék. A továbbiakban néhány példán keresztül szemléltetem, hogy milyen alakulásokkal számolhatunk. Például:

Noha ezek az ábrák logikus és szabályos alakulást (azaz valóban mindig egy aktuális alapnév és egy másodlagos név kapcsolatát) ábrázolják, valójában nem ennyire szabályos folyamatról lehet szó. A már meglévő nevek a beszélők fejében a helynévi hálózaton belül szoros kapcsolatban vannak egymással, s így együttes hatásukkal is számolhatunk (ehhez vö. RESZEGI 2022). Különösen könnyen belátható ez a többféle objektumot jelölő azonos alakú nevek hatása esetében (pl. *Csukás-tó*). A kognitív névtani szakirodalom alapján arról lehet tehát szó, hogy a már meglévő nevek komplexebb módon hatnak a névbokor újabb elemeinek létrehozásakor. Nem feltétlenül mindig két elem viszonyában értelmezhető ennek megfelelően a folyamat.

A névbokrok kapcsán ugyanakkor utalnunk kell a már említett térképi nevekre, illetve térképi névszerkezetek problematikájára is, amelyek egyértelműen a már meglévő nevek hatását mutatják, de valós használatukkal nem feltétlenül számolhatunk. Ilyen például a *Kistöltés melletti szántók*, *Csukás-tó előtti földek* vagy a *Keresztúton-belőli-földek*. Feltehető, hogy a jelölt denotátumnak nem volt konkrét neve, így csak körülírásszerűen alkottak neki egy nevet a térkép készítői, ezek azonban nem kerültek át a mindennapi nyelvhasználatba. Ráadásul a térképek kapcsán azt is szem előtt kell tartanunk, hogy ez a forrástípus csak egyetlen névváltozatot tüntet fel függetlenül attól, hogy hány változat van használatban.

3.3. Egyedi nevek

A névállomány nagyobb része ugyanakkor nem alkot névbokrot, de legalábbis nem adatolható esetükben a bokrosodás jelensége, noha az adatolás bizonytalansága alapján természetesen nem is zárhatjuk ki, hogy az ide tartozó nevek egy részénél ezzel is számolhatunk, mindenesetre komplex névbokrok még bizonytalanul sem feltételezhetők megítélésem szerint esetükben. Érdemes ezeket az „egyedi neveket” is megvizsgálni.

Ilyen nevek alkotják a sajátivánkai névállomány jelentős hányadát, például a *Bakterház*, a *Bíró csárda*, a *Bojtorvány*, a *Bolt*, a *Diófás*, a *Juhhodály*, a *Konk-rét*, a *Kutyás*, a *Szálláskert*, a *Szénbánya*, a *Transzformátor* stb. Ezek a nevek nyelvi szempontból nem mutatnak eltérést a névbokrok alapjául szolgáló nevektől. Ami az utóbbiak esetében a bokrosodás alapját adja az inkább egyrészt a hely szembeötlő jellege, prominenciája, s ezzel együtt a név ismertsége; másrészt a hely tagolódása szintén vezethet a nagyobb helyet megnevező forma felhasználásához további nevekben. Ezeknek a jellemzőknek az együttes előfordulása megnövelheti a névbokrok kialakulásának esélyét.

Az egyedi nevek olyan denotátumokat jelölnek sok esetben Ivánka területén, amelyeket már nem használnak, vagy már nem a régi funkciójukat töltik be. Az egyedi nevek között pedig számos olyan helynév van, amelyek mára már nem használatosak, s a történeti névanyagban is csupán egyszer szerepelnek, pl. *Gellés*, *Golyás*, *Konk-rét*, *Palánt*, *Pál-völgy*, *Recski-vágás*, *Vas-szög* stb. Ezek az adatok túlnyomórészt helyi kéziratok térképekről és úrbéri térképekről, valamint Pesty Frigyesztől származnak. Egy részüknél a névadás eredete is bizonytalan.

Az egyedi nevek közé tartozik az utcanévek jó része is, ezek, legalábbis a hivatalos nevek nem használatosak más nevek létrehozásában alapul. Ugyanakkor viszont esetükben nem ritka, hogy más névvariánsaik is használatban vannak.

4. A szinonim helynevek

Egy helynévszótár összeállításakor, a szócikkek elrendezése kapcsán többféleképpen eljárhatunk. Egyrészt címszónak tekinthetünk minden névváltozatot, s mindet külön-külön dolgozzuk fel. Másrészt kiindulhatunk a nevek denotátumaiból, ekkor az egy denotátumot jelölő névváltozatok mindegyike egyetlen szócikkben kap helyet. Ez utóbbi elvet követi a Magyar Nemzeti Helynévtár, azaz egy fő névváltozatot tesz meg címszónak, ez jellemzően a napjaikban leggyakrabban használt változat, történeti nevek esetében a legkésőbbiről adatolható variáns. Ez az eljárás a világos alapelvek ellenére is számos részletkérdést felvet azonban egyrészt névelméleti szempontból, másrészt a denotátum azonosságát illetően. Érdeemesnek láttam ezért a többnevűség, illetve a szinonímia kérdését is alaposabban körüljárni.

4.1. A helynévi szinonímia meghatározása

1. Nem ritka, hogy egyazon denotátumnak több neve is van, ezek időben válthatják egymást, más csoportokhoz kötődhetnek, ezt nevezik *többnevűség*-nek. De arra is van példa, hogy egy helyet több különböző névvel is jelölnek a beszélők adott időben, melyek ugyanazon környezetben az értelem jelentős megváltozása nélkül felcserélhetőek (J. SOLTÉSZ 1979: 39), ezek az ún. *szinonim nevek* vagy névváltozatok.

A szinonímia fogalma kapcsán mind általában véve a szószemantika, mind szűkebben a névkutatás a denotatív jelentésre koncentrál. Ennek előzményei a strukturális szemantikára vezethetők vissza, amely lényegében erre, a denotatív jelentésre korlátozza a szinonímia meghatározását (KIEFER–GYURIS 2006: 181, KIEFER 2000: 26). A névkutatásban is jobbra ez a felfogás érvényesül, de nem ennyire kizárólagosan, és inkább gyakorlati megfontolásokból. HOFFMANN ISTVÁN felfogásában például névjelentéstani és rendszertani szempontok alapján határozható meg a szinonímia, noha nem tagadja a szociolingvisztikai, a diakrón és a stilisztikai szempontok fontosságát sem (1980). Szinonimatipológiájában az azonos denotátumot jelölő nevek nyelvi felépítésére, illetve a névalkotó szavak lexikális jelentésére is tekintettel van.

Én magam a továbbiakban a kognitív megközelítést alkalmazva igyekszem értelmezni a szinonímia jelenségét a helynevek körében. A kognitív nyelvészet felfogásában, mint láttuk, kitüntetett jelentőségű a jelentés vizsgálata, s ezzel összefüggésben a különböző jelentésviszonyok elemzése is meghatározó. Érdekes módon azonban a különböző jelentésviszonyok közül a szinonímia viszonylag kevesebb figyelmet kapott, például a poliszémiához vagy épp a jelentés alapszintjének meghatározásához képest (vö. GLYNN 2014). Újabban a szinonímia is egyre nagyobb figyelmet kap (2010-ben nemzetközi konferenciát is

szerveztek a témáról), s jellemzően a korpusznyelvészet eszközeivel igyekeznek közelebb jutni a szinonímia háttérének megértéséhez, a keretszemantika felfogásából kiindulva, de a szociolingvisztikai különbségekre is tekintettel. A szinonímia értelmezésénél központi gondolat, hogy különböző perspektívákból kiindulva jelölik meg ugyanazt vagy közel azonos fogalmi tartalmat. Hangsúlyozzák emellett a jelenség fokozatos jellegét is. Ezek a vizsgálatok azonban jellemzően a köszókra, kifejezésekre, illetve a nyelvtani elemek jelentésére fókuszálnak, a nevek viszont nem kerülnek elő ezekben a vizsgálatokban (vö. RESZEGI 2025). A kognitív szemléletű névkutatás eddigi eredményeiből kiindulva azonban lehetőségünk van ezt a kérdést is közelebbről körüljárunk.

A kognitív nyelvészet és a kognitív névkutatás felfogásában a nevek, mint láttuk, komplex jelentésmátrixszal írhatók le, melyet a referensről elvonatkoztatott tulajdonságjegyek alkotnak — más referensek hasonló tulajdonságjegyeihez képest. Ez alkotja a név fogalmi pólusát (TOLCSVAI NAGY 2008: 39, RESZEGI 2022: 44–54). Ehhez pedig nem kizárólag egyetlen fonológiai pólus társulhat, hanem kettő vagy akár több is. Ebben a hálózatban azonban a jelölthöz vagy a névformához kapcsolódó egyéb ismeretek is tárolódnak, amit konnotációként vagy társas jelentésként is szokás említeni (RESZEGI 2022: 52–54). Mindez azt jelenti, hogy noha a denotatív jelentésként felfogható fogalmi jelentés áll itt is a figyelem elsődleges fókuszában, más jelentés-összetevők szerepével is számolnunk kell, ami akár felül is írhatja a denotatív jelentés alapján megállapítható szinonímiát.

Ugyanakkor a nevek esetében a denotatív jelentés jellemzően egyértelműbben körülhatárolható, mint a kategóriákat jelölő köszók esetében. Éppen ezért a strukturális szemantikában épp a tulajdonnévi szinonímia eseteit szokták példaként felhozni a szűk értelemben vett szinonímiára, pl. *Sváb-hegy* ~ *Szabadság-hegy* (KÁROLY 1970: 113). Ennél behatóbban azonban nem foglalkoznak a tulajdonnévi szinonímia kérdésével.

A névtudományon belül viszont visszatérő kérdés a szinonímia, valamint más jelentésviszonyokkal való kapcsolata, illetve hogy meddig terjed a szinonímia határa, milyen fokú különbség esetén számít két hangsor különböző névalaknak, azaz szinonim névpárnak, és ezzel összefüggésben milyen típusai különíthetők el a tulajdonnévi szinonímiának. Ennek kapcsán azt is meg kell jegyeznünk, hogy a kérdéssel elsősorban a helynevek kapcsán foglalkoznak (noha valamennyi névfajta kapcsán számolnunk kell vele, s a ragadványnevek kapcsán is részletes feldolgozást kapott a kérdés, vö. B. GERGELY 1977: 16–20, 68–73), s azon belül is a jellemzően áttetsző mikrotoponimák körében elemzik a kérdést. A továbbiakban témából adódóan én is erre koncentrálok.

2. A helynevek, különösen a mikrotoponimák jellemzően részben vagy egészében áttetsző nevek, ez pedig lehetővé teszi az azonos denotátumú nevek lexikális-morfológiai szerkezetének az összevetését. Ennek megfelelően a névváltozatok közötti eltéréseknek különböző fokozatai állapíthatók meg. A legkisebb eltérést a hangalaki variánsok esetei mutatják, a sajóivánkai névanyagból erre példaként idézhető a *Zsigu ~ Zsigo* ejtészváltozatok. Ezt nem tekintik a szinonímia körébe tartozó jelenségnek, polinímiaként említik (vö. a közszók vonatkozásában KÁROLY 1970: 78, a nevek kapcsán pontos definíció nélkül: J. SOLTÉSZ 1979: 41).⁵ A további típusokhoz HOFFMANN ISTVÁN tipológiáját veszem alapul, aki a tapolcafői névanyag példáival szemléltette a lehetséges változatokat.

a) Legtágabb értelemben a szinonim helynevek közé sorolhatók véleménye szerint az egymástól pusztán grammatikai felépítésükben különböző névpárok (pl. képzőelem megléte vagy hiánya: *Delelő kút ~ Delelői-kút*; a sorrendiségben is eltérés: *Legelő-kalapács ~ Kalapácsi-legelő*; képzős és ragos szerkezetek elkülönülése: *Országúti-Páskom ~ Országútra dűlő-Páskom*).

b) A névpárok tagjai között gyakran valamilyen lexikális különbség van, ezen belül külön csoportot alkotnak azok a névpárok, melyek valamely névrésze közszóként is szinonim viszonyban áll egymással (pl. *Becsenyi-dűlő ~ Becsenyi-föld*; *Mester-föld ~ Tanító-föld*); a hosszú–rövid változatok (azaz az előtag megléte vagy hiánya, pl. *Csárda ~ Hagymási-csárda*); a jelzői előtagjukban különböző névpárok (pl. *Puhinger-malom ~ Nyolcasi-malom*); illetve azok a bővítményrészükben azonos névpárok, melyeknek csak egyik tagja tartalmaz osztályjelölő névrészt, azaz a földrajzi köznévi névrész meglétében vagy hiányában különböznek (pl. *Becseny ~ Becsenyi-dűlő*). A lexikális eltérés tipizálása természetesen leginkább az áttetsző nevek, illetve a mikrotoponimák esetében értelmezhető.

c) De előfordulhat olyan is, hogy a nevek esetében semmilyen nyelvi elem nem utal a szinonim viszonyra (pl. *Földvétel ~ Zrínyi utca*, *Kütyü ~ Béke utca*, *Ódor ~ Szőlő-hegy*) (1980).

A hangalaki variánsok mellett a fenti szinonimiatípusokként tárgyalt eseteknek a helynévi szinonímia körébe sorolása sem feltétlenül egyértelmű a szakirodalomban. A csak nyelvi megformálásukban eltérő alakváltozatokat többen nem tekintik ide tartozónak, ezeket TÓTH VALÉRIA a hangalaki variánsokhoz hasonlóan a polinímia eseteiként tárgyalja (vö. 1999b: 58–61). Megítélésem szerint ezek inkább kevésbé tipikus szinonim neveknek tekinthetők, a kognitív rendszernek ezzel az általános működési elvével, a prototípus elv érvényesülésével

⁵ A polinímia a községi szókészletben jelentésmegoszlás, jelentéshasadás alapjául szolgálhat (vö. KÁROLY 1970, ISTÓK–LŐRINCZ–LŐRINCZ 2021: 332).

ugyanis nyilvánvalóan a szinonímia jelensége kapcsán is számolhatunk. Hasonlóképpen vélekedik GYÖRFFY ERZSÉBET is, aki szerint a szinonim neveknek két köre különíthető el, az erős szinonímia körébe tartoznak a különböző névadási motivációt mutató névpárok (2005: 101), ezek lehetnek megítélésem szerint a prototipikus szinonim nevek. A kevésbé tipikus vagy gyenge szinonímia körébe tartoznak a pusztán nyelvi megformáltságukban eltérő névvariánsok, amelyek „ugyanazt vagy nagyon hasonló szemantikai tartalmat közvetítenek” (uo.).⁶ A két kör közötti különbségtétel sem teljesen egyértelmű azonban, mint majd látni fogjuk, ezért lehet szerencsésebb a prototípus elvű leírása ezeknek a főbb típusoknak. Eszerint tehát a szinonímia esetei egy skálán helyezhetők el, egyik végpontján a prototipikus szinonímia esetei, a skálán további csomópontok is kijelölhetők, de a konkrét példák valójában nem feltétlenül egyformán egyértelműen sorolhatók be, inkább a skála különböző pontjain helyezhetők el. S ebből a szempontból valóban meghatározó a nevek nyelvi arculata, azaz a névformát felépítő nyelvi elemek jelentésére is tekintettel kell lennünk. Emellett persze a nevek használói köre, társas jelentése is lényeges szempont.

HOFFMANN ISTVÁN szociolingvisztikai szempontokat is érvényesítve a történeti névanyag kapcsán a szinonímia sajátos eseteiként beszél virtuális és alkalmi szinonímiáról is. A virtuális szinonimitással a régi népi és a hivatalos nevek kapcsán számolhatunk, az utóbbi ugyanis nem feltétlenül volt a helyi népi névhasználatban is ismert és használatos, de előfordul, hogy „a hivatalos iratok nagy tekintélye miatt — idővel a beszélők is átveszik az utóbbi formát” (1980: 17.). Az alkalmi szinonimákat a régi hivatalos iratok szövegezői alkothatták meg a pontosabb lokalizálás érdekében, e célból használhattak a névhasználó közösség által ismert névtől eltérő formákat, de ezek a hivatalosságban sem voltak használatban (i. h.).

HOFFMANN ISTVÁN szinonímiatipológiája alapján készült el Körösladány névanyagának elemzése BÍRÓ FERENCnek köszönhetően (2002). Ennek során esetenként szociolingvisztikai szempontok is előkerülnek, például a névpárok kapcsán „Körösladányban a hosszabb alakot gyakran csak külső névként, a nem községbeliek előtt és számára használják az egyértelmű identifikáláshoz, másrészt a nem helybeliek így ismerhetik a jelölt objektumot. A községbeliek »belső használatára« elegendő a rövid alak: *Nagy-semlyék ~ Semlyék, Körös-híd ~ Híd*” (2002: 17–18).

CSOMORTÁNI MAGDOLNA a csíki helynévanyag kapcsán vizsgálta a szinonímia jelenségét, s egy némileg eltérő tipológiát állított fel, illetve eltérő terminológiát használ (2014). Elkülönítette a divergens szinonimák csoportját, azaz azon többnevűség esetét, amikor eltérő a

⁶ Ez lényegében megfeleltethető a TÓTH VALÉRIA által polinímiának tekintett csoportnak (1999b).

két tag között a névadási motiváció (pl. *Akasztó-hegy ~ Bakacs*). A másik nagy csoportot a konvergens szinonimák, az általa igazi rokon értelmű neveknek tekintett párok alkotják. Ezen belül elkülöníti a simplex, azaz egyetlen elemnyi kapcsolatot mutató névpárokat (pl. *Rossz-kút ~ Rossz kútja*); illetve a komplex, több névelem között is kapcsolatot mutató névpárokat (pl. *Tankók/szere ~ Tankók/utcája, Oláh/temető ~ Román/temető*).

Másik fontos szempontként jelentkezik az elemzésekben a szinonim nevek száma, azaz hogy egy adott helynek hány neve van, a többnevűség egészen pontosan hány nevet jelent. Ezt pedig különböző helyfajták vonatkozásában is elemezték már (vö. CSOMORTÁNI 2014: 63–64).

Látható tehát, hogy a névkutatás terén a szinonímia alapfeltétele a denotatív jelentés azonossága, s ezen túl a névformák belső szerkezetére, a névpárok közötti megfelelésekre és különbségekre is kitüntetett figyelmet fordítanak. Mindemellett a névhasználat további aspektusaira is utalnak esetenként. Mindez összességében nem áll távol a kognitív közelítésmód viszonyulásától, de a prototípus elv a szinonímia kapcsán is tovább árnyalja a képet.

Nézzük meg most, hogy a sajoivánkai névanyag szinonim helyneveinek elemzése révén milyen további megállapítások tehetők a helynévi szinonímiáról.

4.2. Szinonim nevek a sajoivánkai névanyagban

A sajoivánkai névanyagban is szép számmal találunk szinonim névpárokat, sőt nem csak párokat, több esetben három vagy akár több különböző névforma jelöl egyetlen helyet. Ennek megfelelően következnek most az ide tartozó nevek.

(6) *Sajóivánka ~ Ivánka ~ Baglyosfalu ~ Bagolyvár ~ Baglyok ~ Bagolyfalu* (történetileg: ~ *Iváni ~ Iván*)

(5) *Transzformátor ~ Transzformátorállomás ~ Villanytelep* (~ *Forintos ~ Forintos-dűlő*)

(5) *Bíró-csárda ~ Mayer-kocsma ~ Ivánkai kocsma ~ Ivánka kocsma ~ Pántlikás csárda*

(4) *Állomás ~ Vonatállomás ~ Vasútállomás ~ Sajókaza-vasútállomás*

(4) *Csukástó ~ Csukástó-tanya ~ Csukástói-tanya ~ Csukástói-major*

(4) *Kossuth Lajos utca ~ Kossuth utca ~ Hosszú út ~ Főút*

(3) *Bükkerdő ~ Bükk ~ Bükkös ~ Fenyves-erdő*

(3) *Felső-Vicsatal ~ Kis-Vicsatal* (~ *Szilas-szőlők*)

(3) *Homokos ~ Homokbánya ~ Bánya*

(3) *Ivánka boltja ~ Kisbolt ~ Várhegy csemege*

(3) *Játszó ~ Hátsó ~ Játszótér*

(3) *Május 1. utca ~ Hosszú-szilvás ~ Cigánysor*

- (3) Gere-domb ~ Gere-oldal ~ Gere
- (3) Kolónia ~ MÁV-lakótelep ~ Vasúti-kolóniák
- (3) Község ~ Községháza ~ Polgármesteri hivatal
- (3) Lapos-rét ~ Felső-kertek ~ Szilvás
- (3) Munkácsy ~ Újsor ~ Munkácsy Mihály út
- (3) Pincesor ~ Pincék ~ Nagy-pincesor
- (3) Sajó-part ~ Sajó-pást ~ Sajó-parti-legelő
- (2) Alsó-Vicsatal ~ Nagy-Vicsatal
- (2) Balog-ortvány ~ Balog-ortás
- (2) 26-os főút ~ Töltés
- (2) Bánya-kút ~ Csordakút
- (2) Buszmeg ~ Buszmegálló
- (2) Faluház ~ Régi iskola
- (2) Faluvégi-pást ~ Pást
- (2) Felső tagút ~ Bekötő
- (2) Forrás ~ Mély-völgy-kút
- (2) Gombás ~ Gombás-szőlők
- (2) Haraszt ~ Haraszt-erdő
- (2) Harnócpusztá ~ Harnóc
- (2) Hársas ~ Hársas-erdő
- (2) Kenderföld ~ Kenderföldek
- (2) Király-pallag ~ Király pallagja
- (2) Konk-rét ~ Csukás-tó előtti földek
- (2) Körtvély-szer ~ Körtvély-szög
- (2) Lesi ~ Lesi-dűlő
- (2) Mély-völgy ~ Kis-völgy
- (2) Móka-tető ~ Móka
- (2) Nádas ~ Kerek-szilvás
- (2) Pakos ~ Pusztá-Pakos
- (2) Párkány -tető ~ Párkány-oldal
- (2) Parókia ~ Paplak
- (2) Petőfi utca ~ Völgy
- (2) Rózsás ~ Rózsás-szőlők
- (2) Szálláskert ~ Bárány Radvánszky-szálláskert

(2) *Szánkós ~ Boszorkány-domb*

(2) *Szilas ~ Szilas-szőlők*

(2) *Tarkó alja ~ Barci-Tarkó*

(2) *Tölgyfa ~ Nagy tölgyfa*

(2) *Tökös ~ Tökös-földek*

(2) *Várhegy ~ Sárkány-hegy*

Ezek egy részénél a használat más-más korokban volt inkább meghatározó, de az új névforma megjelenése nem jelenti egyúttal a régi azonnali feladását, jellemzően hosszú ideig egymás mellett él a két változat. S noha ezek megítélése nem egyértelmű (vö. HOFFMANN ISTVÁN például nem foglal expliciten állást ezek kapcsán arról, hogy a szinonímia eseteinek tekinti őket, vö. 1980: 17), megítélésem szerint ide kell sorolnunk őket, amíg valamilyen együtthasználát megfigyelhető (hasonló véleményen van GYÖRFFY ERZSÉBET is, vö. 2005: 101). Még olyan eseteken is használják ugyanis a beszélők a korábbi megjelöléseket, ha a hely funkciója azóta átalakult (pl. az egykori *Töltés* ma már nem földút, hanem főútként használatos, *26-os főút* néven, a *Forintos-dűlő*-nél villanytelep épült; az Árpád-kori Harnóc települést az elnéptelenedése után is sokáig *Harnóc*-ként emlegették, csak a 19. századtól szerepel *Harnócpusztá*-ként, amit egy ideig a korábbi névváltozat szinonimájaként használtak). A névhasználók mentális rendszerében a hely mentális reprezentációja ilyenkor persze átalakul, a régi ismeretelemek (a korábbi funkció) mellé beépül az újabb, s azzal együtt az új megjelölés is. A különböző névhasználati szituációkban azután mikor melyiket sikerül gyorsabban aktiválni, azt a névváltozatot fogja használni, ez jellemzően nem okoz kommunikációs zavart, amennyiben esetleg mégis, akkor az gyorsan feloldható (a nevek komplex mentális reprezentációjához, annak változásához lásd RESZEGI 2022). Ezzel összefüggésben arra is érdemes utalni, hogy a szinonim névváltozatok egy névközösségen belül sem feltétlenül ismertek mindenki számára (amint arra a névismereti vizsgálatok ráirányították a figyelmet), esetenként egy-egy variáns akár szűkebb névhasználói csoportokhoz kötődhet (vö. pl. GYÖRFFY 2018: 37–39). A fent szereplő névvariánsok hagyományos helynévgyűjtés anyagából lettek kiemelve, ami a névhasználói körről nem, vagy csak elvétve ad információt. De például a települést gúnyolva megjelölő *Baglyosfalu ~ Bagolyvár ~ Baglyok ~ Bagolyfalu* formák kapcsán ismeretes, hogy azok a szomszédos sajkázaiaktól származnak (lásd még később).

A sajkázainkai helynévanyagban a legtöbb helynévi szinonímatípusra találunk példákat. Nyelvtani megformáltságában tér el a *Csukástó-tanya ~ Csukástói-tanya*, valamint a *Bükk ~ Bükkös* párok két tagja. A *Bükkös*-nek ugyanakkor van *Bükkerdő* változata is, hasonló példaként idézhető a *Homokos ~ Homokbánya*, melyek kapcsán az -s képzős formában a formáns

lényegében egy sematikus 'hely' jelentéssel jellemezhető, azaz „A névképző valamelyest földrajzi köznévi névrésztérkéssel rendelkezik” (HOFFMANN 2007: 92). Nem tekinthetők azonban teljes értékű lexikális elemnek, hiszen csak más fogalmi jelentésű szavak mellett tölthetik be ezt a funkciójukat (vö. RESZEGI 2019: 38). A kérdést tovább bonyolítja, hogy ezek az -s képzős formák akár közsóként is földrajzi köznévvé válhatnak, azaz nem állapítható meg egyértelműen a névadás módja, komplex folyamattal számolhatunk. Ezek a példák tehát már a grammatikai és a lexikai eltérést mutató helynévi szinonímia határán helyezhetők el.

A *Vonatállomás* ~ *Vasútállomás* névpár a megkülönböztető elemében eltérő, közsóként is szinonim nyelvi elemből alakult. Ez a példa ismét felveti az egyrészesség vs. kétrészesség kérdését is, azaz hogy hogyan is értelmezzük a nevet: összetett földrajzi köznévből alakult egyrészesség névnek, vagy kétrészesség névnek, melynek van összetett szói megfelelője a közsói állományban. Ez a kérdés ugyanakkor csupán a névkutatók számára problémás, akik egyértelmű diszkrét kategóriákkal próbálják leírni a nyelvet: „Az efféle átmenetiség, illetve a komplex folyamatok érvényesülése valójában teljesen természetes nyelvi jelenség, csak a neveket rendszerben látni kívánó szakembereknek okoz nem kis fejtörést e névformák besorolása.” (RESZEGI 2019: 40).

A hosszú–rövid változatok esetében a megkülönböztető elemmel bővült változat HOFFMANN ISTVÁN szerint nem a pontosítást, hanem helynevekben ösztönösen jelentkező logikai-fogalmi kéttagúságra való törekvés kinyilatkozását szolgálhatja (1980: 19), a sajátóvankai névanyagból idézhető nevek ez nem feltétlenül érvényes, vö. pl. *Tölgyfa* ~ *Nagy tölgyfa*, *Pakos* ~ *Pusztapakos*, *Szálláskert* ~ *Báró Radvánszky-szálláskert*, *Vasútállomás* ~ *Sajókaza-vasútállomás*. A két utóbbi példa esetében a rövid változat már eleve összetett szó, akár kétrészesség névként is értelmezhető, emellett van használatban a hosszabb variáns.

A névanyagban előfordul olyan névpár is, amelyek osztályjelölő eleme azonos, de a hozzájuk tartozó jelzők között nincsen lexikális kapcsolat, pl. *Vár-hegy* ~ *Sárkány-hegy*, *Bánya-kút* ~ *Csordakút*. Máskor az előtag azonos, de eltérő földrajzi köznév kapcsolódik hozzá: *Párhány-tető* ~ *Párhány-oldal*. Kevésbé tipikus példaként itt említhető még a *Balog-ortvány* ~ *Balog-ortás* névpár is, az *ortás* földrajzi köznév ugyanis az *ortvány* ~ *irtvány* helyfajtajelölő elem nyelvjárási alakváltozata (FKnT.). Ez azonban időben korábbi használatot tükrözhet.

Legnagyobb számban olyan hosszú–rövid névpárokat találunk a szinonim nevek között, amelyek a földrajzi köznévi névrész meglétében vagy hiányában térnek el egymástól, pl. *Gombás* ~ *Gombás-szőlők*, *Hársas* ~ *Hársas-erdő*, *Gere* ~ *Gere-domb*, *Lesi* ~ *Lesi-dűlő*, *Móka* ~ *Móka-tető*, *Rózsás* ~ *Rózsás-szőlők* stb. Ezek a névpárok teljesen természetes részei a mindennapi névhasználatnak, a beszélők gyakran nem tekintik őket külön névnek, s ezzel

együtt a földrajzi köznévi elemnek a névhez tartozása nem mindig egyértelmű (vö. BALÁZS 1963, RESZEGI 2008: 136–138). A fenti neveknél azonban adatolható volt a rövid és a hosszú forma is, persze lehetséges, hogy egy-egy esetben a hosszú formákat a hivatalosabb névgyűjtési helyzet idézi elő, a több személytől adatolható formák azonban mégis valamennyire rögzült, begyakorlott valós névhasználatra utalnak.

Arra is van példa, hogy a köznyelvben szinonim kifejezések mindegyike a hely tulajdonnévi megjelölésévé válik: *Parókia* ~ *Paplak*. Itt tehát nincs nyelvileg, a névformában megjelenő kapcsolat a két névváltozat között, a közsói jelentéstartalom mégis elkülöníti ezt a névpárt a következő, jóval népesebb csoporttól.

Sajóivánka névanyagában nagyobb számban találunk továbbá olyan névpárokat is, amelyekben semmi sem jelzi a szinonim viszonyt: *Ivánka* ~ *Baglyosfalu*, *26-os főút* ~ *Töltés*, *Bíró-csárda* ~ *Mayer-kocsmá*, *Kossuth Lajos utca* ~ *Főút* ~ *Hosszú út*, *Munkácsy Mihály út* ~ *Újsor*, *Május 1. út* ~ *Cigánysor* ~ *Hosszú-szilvás* stb. Esetükben tehát különböző névadási motivációk mentén, azaz a helynek más-más tulajdonságjegyét előtérbe helyezve hozták létre a két vagy több nevet ugyanannak a helynek a megjelölésére. A beszélők ugyanis „ugyanazt a helyet többféle megjelenésben is szemlélhetik” (vö. POLGÁRI 2007: 30). Az esetek egy részében a nevek egyidejűleg keletkeztek, „és nem lévén két másik, hasonló jegyekkel rendelkező denotátum a közelben, mindkét elnevezés legitimitást nyert és közszájon forgott” (i. m. 30–31). Máskor a régebbi idők óta fennálló külső jellegzetességet megörökítő név mellé egy újabb nevet is létrehoznak a beszélők. Ebbe ráadásul a hivatalos névadás is belejátszik, a népi nyelvhasználatban létrejött belterületi megjelölések mellé — *Cigánysor* ~ *Hosszú-szilvás*, *Hosszú út* ~ *Főút* stb. — így jöttek létre további szinonim névként a hivatalos utcanevek. Ezeket az eseteket HOFFMANN ISTVÁN virtuális szinonimitásként tárgyalja: „a hivatalos iratok nagy tekintélye miatt — idővel a beszélők is átveszik az utóbbi formát” (1980: 17). Esetenként a két név akár két helyfajtába is besorolható, s mindkét névfajta nyelvi szabályszerűségeit és sajátosságait magukon viselik (pl. *Május 1. út* ~ *Cigánysor* ~ *Hosszú-szilvás*, vö. POLGÁRI 2007: 31).

A névhármasok, névnégyesek stb. elemeit természetesen a különböző szinonímatípusok esetei építik ki. A hivatalos nevén *Kossuth Lajos utcá*-nak nevezett utcát a helyiek jobbára röviden csak *Kossuth utcá*-nak nevezik. A hivatalos névadást megelőzően azonban *Hosszú út*, illetve *Főút* volt a neve, ami jó ideig együtt volt használatban az új névvariánsokkal, mára azonban egészen visszaszorult a használata, csak a legidősebbek ismerik. A nevek osztályjelölő eleme szinonim viszonyban van egymással, de a hozzájuk tartozó jelzők között nincsen lexikális kapcsolat.

A külterület északkeleti részén található terület megjelölésére öt névforma is adatolható: a *Transzformátor* ~ *Transzformátorállomás* ~ *Villanytelep* ~ *Forintos* ~ *Forintos-dűlő*. A ma leggyakrabban használatos megnevezése a *Transzformátor*, ritkábban hosszabb formában: *Transzformátorállomás*, de esetenként *Villanytelep* vagy még korábbi *Forintos* néven is utalnak rá. A terület korábbi megnevezése *Forintos* ~ *Forintos-dűlő* volt, ami a terület forinttal megváltott föld jellegére utal.⁷ A névpárban az azonosítást szolgáló elem egyezik, s az osztályjelölő közszó csak a névpár egyik tagjában van jelen. Később itt épült ki a települést árammal ellátó, a villanyáram átalakítására (transzformálására) és szétosztására való telep. Ezért nevezik a köznyelvben is egy szómezőbe tartozó *Villanytelep* és *Transzformátorállomás* névvel. A *Transzformátorállomás*-ból azután ellipszissel alakult a rövidebb, ma leggyakrabban használt *Transzformátor* forma. Ennél a névcsoportnál (és persze esetenként másutt is) kérdés, hogy a denotatív jelentés mennyire tekinthető azonosnak, ilyen esetekben a névhasználók maguk is esetenként ellentmondásosan nyilatkoznak: egyesek szerint „Azt úgy is mondják”, máskor mégis inkább a különbség fontosabb. Ez nyilván az adott helyzettől, nézőponttól, a közelítés léptékétől stb. is függ. A nevek esetében is számolhatunk azzal ugyanis, hogy az adott szituációban képződik meg az aktuális jelentésük (vö. RESZEGI 2022: 54–56).

Az általános vélekedés szerint a névadás–névhasználat elsődleges identifikáló funkciójával ellentétben, ha két vagy több különböző — és még alakilag sem hasonló — névvel illetnek egy helyet (például megnevezheti az útbaigazítást az idegenek számára) (vö. POLGÁRI 2007: 31). Mégis teljesen általános, hogy egy helynek több megjelölése is van. A többnevűség arányát a nevek és a megnevezett helyek hányadosaként megkapott számmal jellemezhetjük. A többnevűségre irányuló kvalitatív vizsgálatok szerint például Magyarország északkeleti részén a kisebb települések névanyagában átlagosan minden második helynek legalább két neve van, esetenként több is (1,51 szinonimitási arány, vö. HANKUSZ 2023: 28). Ehhez hasonló eredményt (1,56) kapott HOFFMANN ISTVÁN is a tapolcafői névanyag vizsgálatával. Azt látjuk tehát, hogy kis közösségen belül jól megfér(het)nek a névpárok elemei a helynévhasználók tudatában és kognitív térképén. Ezt erősíti a sajtóíráskor névanyag is, ahol a szinonimitás aránya ezzel közel azonos: $376 : 255 = 1,47$. (HANKUSZ ÉVA vizsgálataiban egyébként a romániai szatmári térség névanyagában vizsgálódva kapott hasonló eredményt, 1,27; vö. 2023: 28. A továbbiakban érdekes lehet azt is vizsgálni, hogy az ilyen eltéréseknek mi lehet a hátterében.)

⁷ A *Forintos* eredetileg egy északabbra lévő területet jelölt, de később erre a határrészre értették, ahol a Villanytelep kiépült, és ma szinonim alakokként (is) említik a neveket.

Összességében azonban elmondható, hogy ezt a magas értéket részben a különböző típusú alakváltozatoknak a szinonim nevek állományán belüli meglehetősen nagy aránya eredményezi. Az erős szinonímia eseteire összeségében jóval kevesebb példát találunk: a vizsgált településen a 121 szinonim névváltozat közül mindössze 58 esetben számolhatunk ezzel (a teljesen eltérő alakváltozatok, illetve a különböző sajátosságra utaló előtaggal álló kétrészes nevek mellett egy-egy egyéb esetet is ide soroltam, amelyeknél a részeges átfedés ellenére nem egyértelmű, hogy szinonim párokról van szó, pl. *Barci-Tarkó* ~ *Tarkó alja*). Azaz ha csupán ezeket az eseteket vennénk figyelembe a fenti számításnál, akkor az érték lényegesen alacsonyabb: $(255+58) : 255 = 1,23$, vagyis csupán majd minden negyedik névnek van ilyen párja.

A kérdés persze valójában jóval bonyolultabb, hiszen a nevek nem pusztán identifikáló funkcióval bírnak; társas jelentésük, identitásjelölő és -képző szerepük, a nyelvi játékban való szerepük stb. (vö. RESZEGI 2022: 27–32, 2024) pedig mind-mind szerepet játszanak ezekben a jelenségekben. A települést megnevező *Sajóivánká-t* például helyiek hivatalosnak érzik, hétköznapi beszédhelyzetekben inkább a rövidebb *Ivánka* formát használják egymás között. A *Baglyosfalu* névváltozat pedig a helyiek magyarázata szerint egyfajta csúfnévként jött létre, a szomszédos település lakói adták ezt a nevet, és így a névhasználata is adott közösséghez kötődik.

A szinonímia persze nem konstans, egyes nevek mellé új névváltozatok vagy névpárokat hoznak létre a beszélők, más nevek esetében akár eleve több név jöhet létre. Máskor a nevek használati köre módosul. Ugyanakkor azzal is számolhatunk, hogy a névpárok valamelyikének a használata visszaszorul, esetenként pedig — főleg napjainkban a városiasodással és a mezőgazdasági termelés, a határhasználat átalakulásával — a határnevek használata általában véve csökken, és sok határnév alakváltozatostul kiszorul a használatból. A nyelvnek ez a sajátos szócsoportha is folyamatos változásban van.

Összegzés

A települések névanyagában a nevek nem egymástól függetlenek, több szempontból is kapcsolatban vannak egymással. A beszélők mentális rendszerében az ismert nevekből kiváló névmodell alapvetően meghatározó az újabb nevek létrehozásakor, illetve egy-egy számunkra új név feldolgozásakor (vö. RESZEGI 2022: 32–34). Az egyes nevek azonban önmagukban is szerepet játszanak újabb nevek létrehozásában. Ez mutatkozik meg a névbokrosodás jelensége kapcsán. A névállományon belül jelentős azon nevek aránya, amelyek más nevekkal együtt névpárt, névbokrot alkotnak. Így összességében jóval kevesebb alapnevet kell észben tartania a beszélőknek. Ez egybecseng a nyelvi ökonómia elvével.

A névállománynak a névbokrok (névpárok, névláncok) és az egyedi nevek szerinti megoszlása magáról a településről is fontos információkkal szolgál. Amint arra RESZEGI KATALIN felhívta a figyelmet, az egykori névadók térszemléletéről is információkat kaphatunk ezáltal (vö. szóbeli közlés): mik voltak a száliens helyek (vizuálisan szembeötlők — ontológiai száliencia — vagy valamiért fontos helyek), melyeknek ezzel is összefüggésben a részeit is fontos volt megnevezni (a szálienciáról lásd RESZEGI 2022: 131).

A névbokrosodás jelensége egyazon denotátum megnevezésében újabb névváltozat létrehozásában, azaz a helynévi szinonímia létrejöttében is szerepet játszik. A névbokrosodás és a helynévi szinonímia kérdésköre ilyen módon átfedésben van egymással. A szinonímia jelensége ugyanakkor, különösképpen az ún. erős szinonímia eseteiben szemben áll a nyelvi ökonómia elvével. Mégis igen általános, hogy egy helynek több megnevezése van. Ezen belül azonban a teljesen eltérő szemantikai tartalmú névpárok aránya már jóval alacsonyabb, ezt a plusz kognitív „terhet” pedig még elbírja a mentális rendszerünk. S ráadásul a szinonímia „terhét” ellensúlyozza a névbokrosodás. Sajóivánkán, mint láttuk, a nevek mintegy fele, szigorúbban véve a nevek harmada alkot névbokrot, míg az erős szinonímia csak a nevek negyedét érinti, vagyis összességében az előbbi jelenség messze meghatározóbb.

A vizsgált folyamatok jellemzően egy településen belül érvényesülnek, de a külterület határa valójában nem jelent egyértelmű és mindenki számára jól ismert határvonalat, ráadásul időben változhatott is. Épp ezért a szomszédos települések (Sajókaza és Vadna) névanyagának felgyűjtése is tanulmányozása is mindenképpen tanulságosnak tűnik a két jelenség vonatkozásában. Ezáltal ráadásul a kapott eredmények is nyilvánvalóan árnyalhatók lesznek. A fenti eredmények ugyanis — minthogy csupán egyetlen település névanyagának elemzése alapján készültek, természetesen további összevető elemzések nélkül nem általánosíthatók. Ugyanakkor ahhoz, hogy általánosabb képet alkothassunk a névhasználat e két jelensége

összefüggéseiről, a szomszédos települések névanyagának elemzésén túl további települések helyneveinek elemzésére is szükség lesz.

A névhasználat alaposabb megismerése szempontjából hasznosnak tűnik emellett szocioonomasztikai felmérést is végezni a településeken — legalább a települések egy részén —, ennek révén árnyaltabb képet kaphatunk többek között a szinonímia kognitív háttéréről, működéséről.

Irodalom

- BALÁZS GÉZA 1996. „Barlangnév-tan” – barlangi helynevek. Jakucs László professzor 70. születésnapjára. *Névtani Értesítő* 18: 63–74.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- BALOGH LÁSZLÓ 1970. A földrajzi nevek struktúrája. *Nyelvtudományi Közlemények* 72: 95–124.
- BÍRÓ FERENC 2002. Többnevűség, szinonímia Körösladány helynévrendszerében. In: GRÉCZI-ZSOILDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai* 1. Miskolc. 15–20.
- BOROS BETTINA 2024. *Helynévismereti vizsgálatok Izsófalván*. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- BRINK, STEFA 2016. Transferred Names and Analogy in Name-formation. In: HOUGH, CAROLE szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 158–166.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA–ŽIC FUCHS, MILENA 2005. Metaphorical processes as the basis of proper names. *Quaderni Internazionali di Rivista italiana di onomastica: RION International Series* 1: 33–44.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2014. A helynévi szinonímia csíki szinkrón mikrotoponímiai rendszerek tanúsága alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 10: 61–71.
- DOBRIĆ NIKOLA 2010. Theory of Names and Cognitive Linguistics — the Case of the Metaphor. *Filozofija i društvo* 2010/1: 135–147.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névértéktár Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GEERAERTS, DIRK 2017. *Ten Lectures on Cognitive Sociolinguistics*. Brill.
- GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT 2007. Introducing Cognitive Linguistics. In: GEERAERTS, DIRK–CUYCKENS, HUBERT szerk., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, Oxford University Press. 3–21.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A Kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Bukarest.
- GLYNN, DYLAN 2014. Polysemy and synonymy. Cognitive theory and corpus method. In: GLYNN, DYLAN–ROBINSON, JUSTYNA A. eds., *Corpus Methods for Semantics: Quantitative studies in polysemy and synonymy*. John Benjamins. 7–38.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2005. A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43: 95–102.

- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HANKUSZ ÉVA 2023. *Helynévvizsgálatok a magyar–román–ukrán hármashatár térségében*. Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest, Tinta Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *A magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafü helynevei*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ISTÓK BÉLA – LÖRINCZ GÁBOR – LÖRINCZ JULIANNÁ 2021. A lexikai variánsok és az alakpárok kapcsolatrendszere. *Magyar Nyelvőr* 145: 330–356.
- IZSÓ ISTVÁN 2011. *A Miskolci Bányakapitányság területének bányái*. Miskolc, Közhasznú Alapítvány a Borsodi Bányász Hagyományokért.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kat. = *Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek. 1870*. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéelmélet*. Budapest, Corvina.
- KIEFER FERENC–GYURIS BEÁTA 2006. Szemantika. In: KIEFER FERENC főszerk., *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 175–221.
- KLEIN GÁSPÁR – PÉCHY-HORVÁTH REZSŐ 1939. *Borsod vármegye. Borsod, Gömör és Kishont k. e. vármegyék. IV. Községi adattár*. Budapest, Vármegyei Szociográfiák Hivatala.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundation of cognitive grammar 1*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford, Oxford University Press.

- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete.
- MIKESY GÁBOR 2019. *Földrajzi nevek a térképeken. Magyar mikrotoponimák vizsgálata térképi források alapján*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2016. Names and Meaning. In: HOUGH, CAROLE szerk., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, Oxford University Press. 39–51.
- PÁSZTOR ÉVA 2008. Határresszé vált települések névbokrosodásának elméleti kérdései. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 217–222.
- PÁSZTOR ÉVA 2009. Vizek, vízparti helyek neveinek változása a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej területén. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 131–142.
- PÁSZTOR ÉVA 2010. Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. Kísérlet a középkori Süldő falu azonosítására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 169–187.
- Pesty = PESTY FRIGYES, *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Miskolc, 1988.
- POLGÁRI JUDIT 2007. *Helynévalkotás kognitív megközelítésben*. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- RESZEGI KATALIN 2008. A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 135–144.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegyevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Név archívum Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. *Pszicholingvisztikai Tanulmányok* 3: 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–98.
- RESZEGI KATALIN 2018a. A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben. *Magyar Nyelvjárások* 56: 5–23.
- RESZEGI KATALIN 2018b. On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24/1: 25–46.
- RESZEGI KATALIN 2019. A névformánssal való névalkotás (kognitív nyelvészeti keretben). *Magyar Nyelvjárások* 57: 31–50.
- RESZEGI KATALIN 2020. Metaforikus névadás. *Névtani Értesítő* 42: 9–28.
- RESZEGI KATALIN 2021. Metonimikus helynévadás. *Névtani Értesítő* 43: 145–165.

- RESZEGI KATALIN 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2023a. A népetimológiáról kognitív keretben. *Magyar Nyelvjárások* 61: 751–767.
- RESZEGI KATALIN 2023b. Óvodás gyerekek névmodellje. Komplex helynévkompetencia-felmérés iskolaköteles korú gyerekek körében. *Névtani Értesítő* 45: 9–30.
- RESZEGI KATALIN 2022–2024. Halmok és neveik a Hortobágyon. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 18. megjelenés alatt.
- RESZEGI KATALIN 2024. Név és identitás. Megjelenés alatt.
- RESZEGI KATALIN 2025. Polysemy and synonymy of proper names from a cognitive perspective. Előadás kézírata.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Shvtt. = KOVÁCS IMRE. *Sajóivánka hegy- és vízrajzi települési térképe az 1950-es évekig*. 2015. <https://www.sajoivanka.hu/hu/helytortenet.php>
- SJÖBLOM, PAULA 2006. A cognitive approach to the semantics of proper nouns. *Onoma* 41: 63–82.
- SLÍZ MARIANN 2008a. Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: KUNA ÁGNES – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 3. Félúton Konferenciájának előadásai*. Budapest. 228–241.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- TelarcKk. = *Sajóivánka. Településképi arculati kézikönyv*. Sajóivánka, Sajóivánka község önkormányzata, 2017.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Bevezetés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó. 21–71.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. 2017, *Nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA 1999a. Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–443.
- TÓTH VALÉRIA 1999b. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 21: 55–61.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin–New York, De Gruyter.
- ZÁNTHÓ EDINA 1998. Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából. *Névtani Értesítő* 20: 104–121.